

FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

FETE* DIN ȘI PRIN PREFEȚE, LA APOGEUL ILUMINISMULUI ROMÂNESC (PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA)

CONSTANTIN STROE

Characters from and through the Forewords on the peak of Romanian Enlightenment (the first 3 decades of the 19th century). The study presents the most important ideas from the *Forewords* of several books (translations, compilations and original writings) elaborated by figures of Romanian Enlightenment from the beginning of 19th century. The author concludes that the key issue of these texts is the “enlightenment of the nation” through learning, especially moral learning with the purpose of rebuilding of the society.

Key words: Foreword, moral, manners, moral education, wisdom, culture, Eufrosin Poteca, Dinicu Golescu, Grigore Pleșoianu, Barbu Paris Mumuleanu, Constantin Diaconovici-Loga, Damaschin Bojincă, Naum Petrovici, D. Țichindeal.

Începutul de secol XIX, îndeosebi primele trei decenii (1800–1830), a adus cu sine schimbări esențiale pe meleagurile noastre.

Mai întâi, revenirea la „domniile pământene”¹ care pune capăt „domniilor fanariote”, regimuri de cruntă asuprire națională și socială și de alterare a moravurilor (bunei cuviințe și purtări) proprii băștinașilor (târgoveți și din obștile sătești), alterare care s-a perpetuat mult după aceea, dăinuind chiar și până în zilele noastre².

* Pe parcursul întregului secol 19 în piesele de teatru reprezentate pe scenă personajele erau prezentate ca fața 1, fața 2, fața 3 ș.a.m.d. Mă folosesc de acest cuvânt pentru a indica, în cadrul reconstituirii din prefețele unor lucrări traduse sau scrise de ei, personalitatea și aportul acelora, care în perioada vizată au contribuit cu ceva la opera de împământenire a culturii românești și în subsidiar la refacerea bunei cuviințe și a bunei purtări pe care românii le apreciază dintotdeauna.

¹ Dar revenirea la domniile pământene nu a însemnat și încetarea dominației otomane. Aceasta a continuat până la 1878, când în urma Războiului de Independență (1877), România Mică (Muntenia + Moldova) devine un stat de sine stătător. În Principatul Transilvan (Banat + Ardeal + Bucovina de Nord), dominația habsburgică ia sfârșit după Primul Război Mondial, când România Mare (Muntenia + Moldova + Transilvania) devine stat național unitar independent. Acesta este argumentul meu pe baza căruia în lucrarea de față mă voi referi și la preocupările unor cărturari români din Ardeal și Banat de a promova în *Prefețele* cărților lor (traduceri, compilații, originale) spiritul culturii românești.

² În *Prefață* la lucrarea *Povățuitorul tinerimei*, cărturarul român Gheorghe Lazăr proferează cuvinte grele la adresa Fanarioților (Grecii din Constantinopol), asemănându-i cu lăcustele, care „nici odată nu vin ca să dea rod, ci să mănânce sudoarea și osteneala pământeanului!?”: „O! cum de bine au știut Grecii a să lingări cătră Români, cât i-au făcut cher înprotivnitori limbei Românești; nu-i destul acesta, ci încă și legile țării le-au stricat și legi nove au făcut; ba și năravurile Fanarioților s-au făcut de obște, ca o datorie a le urma Români întru tote legile țării și năravurile Românești încet încet s-au părăsît (subl. ns.-C.S.)...” în *Povățuitorul tinerimei*, Buda, 1826, cod (poziția 1279), p. 501.

În al doilea rând, s-a simțit adierea unui vânticel de înnoire cultural-spirituală, ca un timid, dar sigur, cu promisiuni de amplificare rapidă ulterioară, mod de gândire și de cunoaștere laic și raționalist, care, mai apoi, întezindu-se, s-a transformat repede într-un vânt puternic care a determinat și orientat prefacerea continuă, dar sistematică a gândirii tradiționale într-o gândire modernă și implicit preschimbarea culturii române pe direcția modernismului cu toate binefacerile lui.

Se pare că, deși cu o oarecare întârziere, venise vremea ca, pentru a afla tainele existenței și înțelepciunea vieții, și în această parte a Europei, căutarea și cititul în stele să lase locul căutării și cititului în cărți. Dar dacă cerul este structurat democratic, stelele fiind răspândite peste tot, strălucind și luminând deasupra tuturor, cărțile nu mai sunt la îndemâna tuturor, „tiparnița” procedând într-un fel discriminatoriu. Erau popoare care le aveau și popoare care urmau să le aibă. La noi, ele trebuia să fie aduse din altă parte sau să fie scrise aici. Dar „când Pronia cerească au schimbat atmosfera și s-au coborât binecuvântarea lui Dumnezeu pe neamu românesc... Am alergat în Prințipatul Valahiei și Moldaviei și am aflat mulți patrioți cari bucuros ar scrie, talmăci și tipări cărți pentru luminarea neamului românesc...”³, menționa în *Prefață*, editorul de carte românească „ferlegherul C. Typografii din Buda” – Zaharia Carcalechi. „Căci ca să zic adevărul, puține cărți se află în limba noastră cea Românească, din care să poată tinerime trage vre un folos” – arăta, la 1813, și I. Teodorovici Nica⁴. Cel mai adesea se recurge la aducerea și traducerea lor pentru tinerimea din țară, dornică, din ce în ce mai mult, ca prin cunoaștere și cultură să se poată compara cu tinerimea din altă parte a Europei (mai ales cu cea din Apus), despre care luase cunoștință din scrierile unor compatrioți care călătoriseră sau făcuseră studii acolo sau din relatările unora care veneau de acolo pentru a se stabili aici. „Când mulți din nobila tinerime a Patrii noastre, după ce s-au săvârșit cursul învățăturilor în Evropa cea luminată, în patrie s-au întors, prin care putem să dobândim și multe talmăciri de cărți în limba națională și mijloace spre folosul lumini(i), podoabă și bunelor orândueli a Patrii noastre. Vremea este a ne deștepta,... adunând binele, care din citiri de cărți bune și folositoare, care din călătorii, care din întâlniri și adunări cu oameni de neamuri luminate, să-l împărtășim compatrioților noștri și să-l sădim în pământul nostru spre rodire înmulțită ca să câștigăm și noi dela următorii noștri mulțumirile ce le aud moși(i) și strămoși(i) câți, sau dela sine au aflat, sau dela alți au luat și ne-au lăsat vre-un bine”⁵.

Fiind vorba de o abundență de traduceri, originalitatea talmăcitorului (celui care traduce) constă doar și, doar în unele cazuri, în mici adăugiri și în unele exemplificări din realitatea românească, care le înlocuiesc pe cele din realitatea țării din care provine autorul cărții traduse sau referințele la care acesta face

³ Vezi *Povățitorul tinerimei*, Buda, 1826, *Prefața* editorului Zaharia Carcalechi către boerul Grigorie Băleanu: *Prea vrednice și de mărit neam născute boeriule!*, cod (poziția) 1279, p. 499.

⁴ I. Teodorovici Nica, *Moralnice sentenții*, traducere, Buda, 1813, cod (poziția) 834, p. 82.

⁵ Dinicu Goleșcu (Radovici Const. din Golești), *Însemnare a călătoriei mele*, Buda, 1826, *Prefață: Cătră cititor*, cod (poziția) 1276, p. 493.

trimitere. În fața acestei situații am găsit de cuviință să las de o parte textul tradus și să-mi focalizez atenția pe ceea ce este original: *Prefața*, *Andiprefața*, *Precuvântarea*, *Pro cuvântarea*, *Cuvântul înainte*, *Predoslovia*, *Înștiințarea* etc. traducătorului, care constituie contribuția lui personală, diferită de a celui a cărui carte a tălmăcit-o. Mai ales că prefețele scrise de unii cărturari se amplifică în așa măsură, încât aproape se desprind de conținutul cărții, devenind scrieri cvasi-independente, de sine stătătoare. În acestea consider că se pot găsi elementele de originalitate care îl recomandă pe respectivul traducător ca pe un cărturar dornic să răspândească lumina cărții, devenind astfel un contributor la cristalizarea și consolidarea culturii române. Prin *Prefață* autorul ei se dezvăluie și *fața* îi iese în evidență și se face cunoscută. Aici, în *Prefață*, pot fi aflate modul de abordare, configurarea cadrului teoretico-metodologic și perspectiva antamării temei respective. „Și deci pre acestea și altele ca acestea, care de unii să obicinuiască pre la începutul cărților a să pune, eu pentru pricinile care am zis, lăsându-le, numai pentru tălmăcitorul voiu arăta, cine au fost și pentru tălmăcire dupre care izvoade s’au făcut: că acestea socotesc că sânt și celor de pre urmă dorite a le ști și mie cu cuviință a le vesti”⁶. Eu consider că în *Prefață* este specificată oferta pe care traducătorul o face cititorului, atrăgându-i atenția asupra ideilor esențiale pe care el trebuie să le discearnă, destinația și scopul urmărit prin traducerea acelei lucrări. Căci iată, spre exemplu, ce scrie Naum Petrovici în *Prefața* („*Către Cetitoriu!*”) la traducerea lucrării *Pedagogia și Methodica* lui Villaume: „Dară pentru cine scrii tu cartea?” se întreabă, răspunzând imediat: „Pentru cine scriu eu cartea mea țe-am arătat mai sus, ... Spre învățătorii cei tineri și spre aceia, carii mai nainte de a păși la trepta învățătoriei, au gustat învățături pre la shoalele cele mari și carii iubesc pre tinerețea și spre creștere încredințată, precum și spre D. D. Catiheti, carii sânt îndatorați a adăpa pre prunci cu laptele creștinătăței și a da svat și mână de ajutoriu învățătorilor intru creșterea tinereței, spre acestea, zisăi, am aruncat eu ochii miei, voind a le împărtăși lor prin această carte svat și niște mijlociri, după care s’ar putea înbunătăți întocmirea cea din lăuntru a shoalelor prin orașe și prin sate”⁷.

Fidel și constant perspectivei metodologice preconizate am aplicat *recursul la Prefață* și acelor autori care, deși nu au făcut traduceri, ci au realizat lucrări rezultate în urma unor compilații, deci de un evident sincretism ideatic (al ideilor), ușor de decelat în aria unei bibliografii, care, sub aspectul originalității, sunt comparabile și aproximativ de aceeași factură cu traducerile din autori străini, motiv pentru care și aceștia ies „din rând” nu prin ideile adunate de ici și acolo în lucrările „întocmite”, ci prin cele ventilate în *Prefață*. Iată, spre exemplu, în *Predoslovie către cetitoriu*, autorul Dimitrie Pop, Protopop și Notariuș Scaunului Vlădicesc din Blaj, face expres mențiunea că „...o (cartea *Floarea Adevărului pentru pacea și dragostea de obște* – n.n. C.S.) am adunat din toate cărțile sfinte Besericii noastre,

⁶ Efreim Syrul, *Cuvinte și învățături*, trad. de ieromonahii Isac și Iosif, 3 vol. 1818–1819–1823, Mănăstirea Neamț, *Prefață: Înainte cuvântare către cetitori*, cod (poziția) 991, p. 244.

⁷ Villaume, *Pedagogia și Methodica*, traducere de Naum Petrovici, Buda, 1818, cod (poziția) 993, p. 249.

câte pre mâini am avut, și cu dreptate, nimic dintr'a nostru puind sau tâlcuind...»⁸ Unele prefețe sunt foarte dense ideatic având drept scop informarea cititorului cu privire la pletora de idei (și mersul lor) la alte popoare avansate în cultură și civilizație aflată în multe cărți tipărite acolo și la penuria acestora, manifestată prin absența sau puținătatea de lucrări în spațiul nostru. Altele, în spiritul vremii, au un pronunțat caracter encomiastic, făcând panegiricul unor fețe suspuse, laice⁹ (domnitor, boier de rang înalt cu demnități în stat) sau bisericești¹⁰ (mitropolit, episcop, stareț), rareori din convingere (admirație și respect) și frecvent din motive (interese) pragmatice (cel mai adesea din recunoștință¹¹).

Din plaja largă a domeniilor care necesitau lucrări (cărți) de informare, instruire și educare, în studiul meu mă limitez doar la acelea vizând înțelepciunea și moralitatea (buna purtare). Această mărginire este oarecum impusă de spiritul și de

⁸ Dimitrie Pop, *Floarea Adevărului pentru pacea și dragostea de obște*, ed. II, Blaj, 1816, Prefața: *Predoslovie către cetitoriu*, cod (poziția) 906, p. 142.

⁹ Iată, spre exemplu, dedicația lui Grigorie P. Pleșoianul, adresată *Prea cinstitului și nobilului patron, dumnealui marele logofăt al țării de sus, Alecsandru Ghica*: „Dacă cea mai din-tâiu deschidere a școalelor naționale din Craiova (de D. Stanciu Căpățineanul, la 20 mai 1826) s'a închinat dumitale, ca unuia ce atunci erai Caimacam Rumâni mici, și care ai îndemnat toată rostirea deschiderii și ai dat tinerilor copii cel mai bun curaj la frumoasele învățături prin cuvântare și patrioticească mângâere ce le-ai făcut, cu dreptul este dar, ca și cea mai din-tâiu carte eșită din roadele acestor școale, să binevoești a o primi închinată dumitale. Al dumitale prea plecat Grigorie P. Pleșoianul”, în Pleșoianul Grigorie P., *Cele dintâiu cunoștințe*, 1828, traducere și prelucrare după P. Blanchard, cod (poziția) 1377, p. 600.

¹⁰ Iată, spre pildă, „firitiselile” lui Iancu Nicolae adresate *Preasfințitului Duhovnicului Păstoriu Mitropolit al Moldaviei Kyriu Kyr Veniamin fiască închinăciune*: „Prea sfințite Părinte! Trimis de Preasfinția voastră la Școala din București ca să mă luminez prin învățătura Națională, de mult doream ca să-mi arăt mulțămirea către Presfinția voastră pentru această facere de bine; dar neavând alt mijloc ca să-mi împlinesc această dorire, am năzuit a tălmăci pe limba Patrii noastre această cârtică ce să numește Culegere de înțelepciune scrisă în limba grecească cea vorbitoare de înțeleptul răposat Dimitrie Darvar. Ideile ce se copriind într-însa privesc la împodobirea și îmbunătățirea tinerimii... de aceia... închin Preasfinților voastre aceastădintâia pângă a osteneților mele, împlinindu-mi pri aceasta parte din datoria ce am către Păstorul Patriei și făcătorul meu de bine... Priimiți dar, Preasfințite Părinte, acest dar ce vă fac din bună voință și după cuviință și nu-l judecați după micșorimea lui, ci după folosul ce nădăjduesc să aducă și după râvna ce am de a fi pururi. Al Preasfinților voastre prea plecat fiu sufletesc Iancu Nicolae”, în Darvari N. Dim., *Culegere de înțelepciune*, trad. de Iancu Nicolae Moldovean, București, 1827, cod (poziția) 1306, p. 531; 532.

¹¹ Iată ce scria Ecaterina Șuțu, în *Prea binevoitoare doamnă* Prefața traducerii din Gabriel Bennot de Mably – *Dialogurile lui Focion*: „Fiindcă însă și recunoștința, ce nu se poate exprima prin vorbe, a sufletului meu, precum și motive de datorie mă îndeamnă să dedic traducerea mea Măriei Voastre («Prea strălucitei și evlavioasei Doamne prea măreață a întregii Țării Românești Eufrosina Callimachi, virtuoaasă soție a lui Șuțu Voevod»), O rog călduros să primească cu blândețe și cu bunăvoință dedicația mea cu totul simplă, ca un mic semn de foarte mare recunoștință din parte-mi și de totală închinare a ființei mele către protecția și îngrijirea de mamă a Măriei Voastre față de mine. A pune în mâinile Măriei Voastre această carte, care se ocupă cu chestii politice, nu este un lucru nepotrivit, căci purtarea Voastră înțeleaptă și înțelepciunea Voastră, care este deopotrivă cu aceea a Minervei, a dat, printr'un nou exemplu, motive serioase femeilor să tempereze mândria bărbaților în această privință”, în Gabriel Bennot de Mably, *Dialogurile lui Focion*, traducere de Ecat. Șuțu, Iași, 1819 – Grecește, cod (poziția) 1056, p. 321.

practica editorială a vremii. Căci așa cum constata Barbu Paris Mumuleanu în prefața *Procurvântare la Caracteruri* „...filosofia și științele sunt mult mai trebuincioase și de lipsă în viața soțială; dar când moralul lipsește, Loghica și Metafizica nimic nu ne folosește, decât ne ascute mintea spre răutăți, ne agerește duhul spre desfrânare și ne dă arme de născociri cu care să rănim și să ne rănim, acesta este folosul învățaturii fără moral”¹². Prin aceasta el atrăgea atenția asupra unei cerințe a timpului, că societății primei jumătăți a secolului al XIX-lea îi erau de trebuință, în primul rând, oameni de caracter, morali și apoi, în al doilea rând, savanți. Ca urmare, și cel pe care Constantin Rădulescu-Motru, și nu numai el, îl considera primul profesor de filosofie în limba română – Eufrosin Poteca, susținea că „pentru vremea sa mai de seamă ar fi filosofia moralnică” și nu logica și metafizica. Așa se și explică numărul extrem de mare (explozia) de cărți de morală scrise în „limba patriei” în sfera disciplinei de primă elecție care contribuie major la formarea bunelor moravuri (a conduitei și a comportamentului corecte): Etica. Ideea este prezentă nu numai în Muntenia, ci în întreg spațiul românesc, de vreme ce și Costache Conachi pleda pentru luminarea poporului inițiind un proiect de reformă a învățământului în Moldova axat pe principiul „Studiul trebuie să aibă un scop moral”, iar în Ardeal, Dimitrie Țichindeal în *Înainte cuvântare la Fabule* (Buda, 1814) sublinia că „Toate noroadele pre trupul acesta pământesc au ținut, și până în zioa de astăzi în mare prețuire bunele moralicești învățături...”.

După cum se vede după 1800 în întregul areal al românilor trăitori pe cuprinsul pământului românesc au apărut într-un ritm extrem de alert numeroase cărți de comportare ca răspuns al nevoii de refacere și prefacere morală (a moravurilor) după perioada fanariotă care adusesese cu sine toate relele Fanarului¹³: egoism, delațiune, minciună, fățarnicie, lăcomie, trădare, necinste, lașitate și altele de același gen.

De aceea, preliminar, se impune o cât de succintă abordare a stării morale a „lăcuiitorilor” din cele trei principate românești (Moldova, Țara Românească și Transilvania) în perioada de referință. Doar în perspectiva oferită de aceasta poate fi înțeles interesul mai tuturor cărturarilor acestei perioade pentru denunțarea lipsei de învățatură ca principală cauză a năravurilor rele și a lipsei de preocupare pentru găsirea de mijloace care să ducă la îndreptarea lor. Pentru primele două – Moldova și Țara Românească – aflăm multe lucruri din lucrarea englezului Thomas Thornton, *Starea Valahiei și a Moldaviei*, pe care o traduce dintr-o ediție franțuzească, probabil Dinicu Golescu¹⁴, afirmă P. V. Haneș (după unii Eufrosin Poteca), dat ca

¹² Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, 1825, *Procurvântare*, cod (poziția) 1241, p. 468.

¹³ În acest sens se spune că boierul-haiduc Iancu Jianu i-ar fi răspuns lui vodă Caragea astfel: „M-am sculat, căci Măria Ta ai adus pe capul nostru toate haimanalele din Fanar, le-ai dat slujbele țării, astfel că noi, tinerii români și fiii de boieri pământeni am rămas fără nicio slujbă și la bătaia de joc a dregătorilor, de la ispravnic până la zapciu”... (Cf. Bogdan Lupescu, *Iancu Jianu*, Formula AS – Anul XXV, nr. 1196, decembrie, 2015, p.16).

¹⁴ „Despre originalul francez din care s-a tradus, despre numele traducătorului – după unii Eufrosin Poteca, după alții Dinicu Golescu”, vezi P. V. Haneș, *Un călător englez despre Români. O scriere englezească despre Principatele Române*, tradusă în românește de Constantin Golescu, București, 1920.

cert și de Alexandru Duțu¹⁵ în *Istoria filosofiei românești*. După stil și eu aș opta tot pentru paternitatea lui Dinicu Golescu.

În Prefața: *Iubite cetitoriule*, traducătorul arată că despre români se știe puțin în țară, pentru că nu s-a preocupat nimeni de un astfel de subiect, generația părinților săi, care ar fi putut s-o facă, „fiind cutrupiți de adâncul întuneric, carele și până astăzi, supt aceiași cutrupire și jalnică întunericime, ține pre ticălosul neamul nostru”¹⁶, iar lucrările scrise de alții (străini: „englezi, ghermani, unguri, ruși”) despre ei nu au fost cunoscute din cauza dregătorilor țării, a clerului („clirosului”) și a multor boieri care aveau tot interesul să ascundă adevărul despre poporul acestor țări. Dar iată precizarea lui: „...iar noi, după ce nu scriem pentru noi, nici nu vrem să știm, ce scriu cei streini spre binele și spre răul nostru”¹⁷. Traducătorul, după mult codeli, se încumetă să facă cunoscută românilor opinia englezului T. Thornton despre ei, „despre lucrările și năravurile ceale ce să obicinuesc în Țeara Românească și Moldova...”¹⁸, chiar cu riscul de a-și atrage asupra-și „hula și dojenirile câte mulți din însuși compatrioții mei”¹⁸. Căci pe lângă admirația lui față de obiectivitatea autorului englez care „de neam străin fiind, nici având vreo patimă în parteși cu cineva din pământeni nu au scris nici o minciună despre lucrările și năravurile ceale ce să obicinuesc în Țeara Românească și Moldova; nici au trecut cu vederea și cu nebagarea de seamă bunătățile ceale firești și tânguirea ticăloșilor lăcuitori, a amândurora Prințipurilor; ci pre ceale bune cu dulceață și cu inimă umilită le-au scris; iar ceale vrednice de defăimare și hulă, cu batjocură spre batjocură le-au inserat prin condeiu și ca unul din neam slobod fără sfială le-au așezat”¹⁹, traducătorul s-a simțit copleșit și jenat de „aceaste văzându-le și cetindu-le și eu, m’au aprins vâpaia rușinii, m’au pătruns obida ticăloșii neamului meu, ale căruia rușini, obide de defăimări, ticăloșii, năravuri scârboase, leneviri, trândăviri, amăgiri, adormiri, înșelăciuni, despoeri, răpiri, jefuiri, pedepse chinuri și neaplecarea la dulcele, folositoarele, luminătoarele învățături și meșteșuguri”²⁰. Toate „păcatele Apocalipsei” enumerate mai sus sunt, spune el, cunoscute de mai toate neamurile Europei, pentru că au fost „povestite și scrise mai în toate limbile Evropii și tipărite”, astfel că în mai toate bibliotecile publice și în toate casele Evropeilor se află cărți care îi „încondeiază” pe români. Atitudinea traducătorului față de această „încondeiere” de către „atâtea scriitori în limbi streini, precum acest Thornton, Peysonel, Cara, Montalban, Baur Gheneralu, Cantemir, Leunclavius, Puchevil, Cagit, Halcocodil, Marsilie, Vilkenon, Formont, carii au scris toate ceale reale spre defăimare”²¹ este una de acceptare resemnată, întrucât „ce este mai de mirare, mai de obidă și de lăcrămat, că ceale reale mai nici una nu este minciună, ci toate adevărate și încă

¹⁵ Alexandru Duțu, *Învățați și cugetători din Principate*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 174.

¹⁶ T. Thornton, *Starea Valahiei și a Moldaviei*, Buda, 1826, cod (poziția) 1291, p. 519.

¹⁷ *Ibidem*, p. 522.

¹⁸ *Ibidem*, p. 519.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 519–520.

²¹ *Ibidem*, p. 521.

multe le-au trecut cu vederea, trecându-le poate din neștiință, sau scârbindu-să nu le-au scris;...²². De aceea, el simte că datoria lui este să le facă „cunoscute măcar prin tălmăcire să vadă și să cunoască neamul meu cel Românesc, în ce hulii, în ce defăimare și în ce necinste și în ce rând, ce neam de nimic, adormit, nepricopsit, tipărit din nesimțire, lenevit, trândăvit, și stăpânit numai de o mândrie, trufie și de un lucș fără socoteală și fără margine”²³.

Marea lui dezamăgire este aceea că și după ce amândouă „Prințipurile” sunt stăpânite de neamurile sale („domniile pământene, adică) „văd mai reale urmări în toate chipurile și mai desfrânate și reale năravuri, când ar fi putut să le dreagă și să le aducă în bună stare...”²⁴. Ca urmare, crede el, primul pas care trebuie făcut este acesta: dezvăluirea și aducerea la cunoștința dregătorilor a acestora, fie și prin traducerea cărților scrise de străini despre români, pentru ca ei să ia măsurile care se impun pentru a le „pune în bună orânduială”, în scopul îndreptării și eradicării lor. Al doilea pas ar trebui să fie găsite mijloacele pentru a ridica „neamul” cufundat în „somnia cel împetrit”, ca: urmarea pildei date de civilizațiile avansate și adoptarea „învățăturilor de tot felul”, precum și organizarea unui sistem economic care să-și propună bunăstarea generală, în locul „cumplitei și afurisei chiverniseli” individuale, bazate pe spoliere.

Fiind român neaoș, cu respect și dragoste față de neamul său, neavând alte interese decât ale acestuia, ca autor al traducerii, Dinicu Golescu le cere compatrioților să „cetească această mică și în faptu folositoare a mea osteneală” și să-i sfătuiască și să-i îndrume și pe alții să o facă, pentru că astfel ei se pot lepăda și îndepărta de faptele rele, „defăimate de neamurile streine” și se vor apropia de „învățăturile de tot felul” care aduc „luminarea, strălucirea, lauda și toate îmbunătățirile la un neam care voiaște să fie în numărul celor mai luminate și mărite”²⁵.

Capul de serie care jalonează începutul acestui drum al primenirii noastre filosofico-morale este *Eufrosin Dimitrie Poteca* din Nucșoara prahoveană, care, după ce s-a „îndrăgit cu filosofia” în urma lecturii cărții lui J.G. Heineccius *Filosofia cuvântului și a năravurilor adică Logica și Ithica elementare cărora se pune înaintea Istoria filosoficească*²⁶, mărturisește că „această carte m-au îndemnat atunci de am tălmăcit și am tipărit în limba noastră pre acea Cărticică filosoficească numită: *Gătire spre cunoștința de Dumnezeu*”²⁷. Așadar, în 1818, E. Poteca traduce, mai întâi din Dimitrie Darvar, pe care chiar el îl prezintă ca pe „un prea învățat bărbat, Român din Machidonia, care se află lăcuitoriu în Viena”, lucrarea acestuia *Mai nainte gătire spre Cunoștința de Dumnezeu*. Din *Prefața* traducătorului aflăm de la

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 522.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 522.

²⁶ Care fusese tradusă din Latinește în elinește de marele ban G. Brâncoveanu și pe care o traduce, la rândul-i E. Poteca, din elinește în românește.

²⁷ Eufrosin Poteca, *Prefața: Dumnealor Preacinstiților, Prea lumninaților și Prealăudaților Bărbați ai Țării Românești!*, în Johann Gottlieb Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, ediție critică, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, PrintEd Aius, Craiova, 2006, p. 32.

el însuși că se consideră deschizător de drum, de vreme ce „nimenea până acum nu s-au apucat”, mai ales într-o limbă tânără, născută din Latină, așa cum este „limba românească”, ca pe lângă sfânta Scriptură și celelalte cărți bisericești, „a talmăci și cărți filosofice, în care se află toate științele și a întemeia Școala Românești, unde să se parodosească Mathematica, Filosofia năravnică (Ithica), Politica și alte științe folositoare la viața oamenilor, în patria noastră...”²⁸. Această constatare a lui E. Poteca este emblematică pentru faptul că în toată această perioadă era vie cerința afirmării definitive a limbii române ca limbă națională în toate domeniile culturii, capabilă de a exprima ideile și cunoștințele din toate felurile de știință și chiar ideile filosofice. De asemenea, el menționează că titlul ales de autor este potrivit conținutului, care, într-adevăr, îl îndreaptă pe om „spre cunoștința de Dumnezeu” și nu numai. Eufrosin Poteca subliniază că „...tălmăcind această Cărtică Filosoficească pentru întâia învățătură a pruncilor...”, le-o dedică, ca pe o lucrare propedeutică, „pre care învățând-o întâiu pruncii, atâta li se va deschide mintea, în cât pe urmă pre toate celelalte învățături și științe le vor învăța cu mare, mare lesnire și mai cu bună temelie”²⁹. Între cele de mai sus dăm și de o idee pe care Eufrosin Poteca o va relua și dezvolta și cu alte prilejuri, și anume, că prin urmărirea realizării binelui la nivelul său, fiecare om (individ) este preocupat de dobândirea fericirii sale³⁰. În *Prefața-dedicație*, scrisă și prezentată cu ocazia apariției traducerii sale a lucrării lui J.G. Heineccius, *Elemente de filosofie, logică și etică*, Eufrosin Poteca precizează că „această Carte, nu pentru numele cel strălucit, ce avea în frunte, ci pentru că este cu adevărat folositoare, au fost aleasă cu învoirea de obște spre povățuire la lecțiile mele de filosofie”³¹. De asemenea, cu multă mândrie susține că „această filosoficească Carte, cea dintâiu în felul acesta din școala noastră, tălmăcită și tipărită în limba țării noastre, care e cea mai frumoasă pentru noi”³².

În aceeași notă de reformare a moravurilor se înscriu și alți tălmăcitori cu alte cărți folositoare din ale căror prefețe luăm aminte despre preocupările lor intelectuale (despre „ce-i mâna pe ei în luptă”, cum versifică Eminescu), în ceea ce privește educarea tinerimii române referitor la problemele vieții și comportării în societate. Unul dintre ei este *Dinicu Golescu*, cunoscut și datorită însemnărilor din călătoriile făcute prin multe țări, dar și traducerii unor lucrări din domeniul moralei, cum este *Adunare de pilde*, în fapt o compilație de texte „tălmăcite tot despre limba grecească, din cărțile dascălului meu, Kirie Ștefan Comita” și „din cartea franțozului” M. H. Lemeru, după cum scrie el în „Prefața pe 4 pagine: *Iubite cetitoriule*”³³.

²⁸ Dim. Darvar, *Mai înainte gătire spre Cunoștința de Dumnezeu*, traducere de Eufrosin Poteca, Buda, 1818, cod (poziția) 977, p. 220.

²⁹ *Ibidem*, p. 218.

³⁰ Vezi pe larg, Constantin Stroe, *Ideii etice kantiene vehiculate de profesorii de filosofie de la „Sf. Sava” din perioada pașoptistă*, în „Revista de filosofie”, tom LXIII, nr. 1/2016.

³¹ Heineccius, *Elemente de filosofie, logică și etică*, traducere de Eufrosin Poteca, Buda, 1829, cod (poziția) 1420, p. 628.

³² *Ibidem*, p. 629.

³³ Dinicu Golescu (Radovici Constantin din Golești), *Adunare de pilde*, Buda, 1826, cod (poziția) 1274, p. 490.

Apărută inițial, dar fără vreo legătură cu el, sub titlul *Pildele filosofești*, cartea, în format mic, cu puține pagini („micșorimea”), dar cu o „cuprindere folositoare”, își epuizase tirajul („răimea în care au ajuns această carte”), ceea ce l-a făcut pe Dinicu Golescu să o aleagă „din toate cele mai cuviincioase spre folosul învățaturii copiilor”, traducând-o din nou din greacă în română („de iznoavă o am tâlmăcit despre limba grecească în strămoșasca mea românească”³⁴). În acest punct el face precizarea că lucrarea pe care o oferă cititorilor, le aduce acestora, în condițiile în care „în patria noastră cea acoperită de norul cel întunecos al neînvățaturii”, în limba lor, gândurile și ideile „celor mai învățați sfinți părinți și mai vestiți filosofi” din vechime, dar și ale unora contemporani lui, „așezate pentru întrebuițarea învățaturii, ca niște cetiri scurte ce pot face plăcere și folos prin pildele lor, câștigarea bunelor năravuri... foarte vrednice a împodobi mintea tinerimii, care săvârșăște fericirea și slava omului ce trăiește în adunarea politicească...”³⁵. „Afirmându-și una dintre virtuți, și anume aceea a modestiei, a lipsei orgoliului nemăsurat și absența mândriei neghioabe, dar, totuși, având conștiința valorii sale, Dinicu Golescu își informează cititorul că «Aceste toate date în tipariu ca să le aduc dar celor de un neam cu mine, nu pentru a-mi arăta puterea condeului, căci îmi cunosc ușurimea, ci ca să nu lipsească cu totul o carte atât de folositoare nu numai spre învățatura copiilor, ci de ar fi cu puțință și tot omul, de orice vârstă și stare, și de orice treaptă, să nu o aibă depărtată, fiind aducătoare aminte pentru toate datoriile omului, de cum se naște și până călătorește dintr-această viață, adevă: de a-și cunoaște datoriile către dumnezeire, către sineși și către omenire...»”³⁶.

După un an recidivează cu o altă traducere a unei cărți de același gen, *Elementuri de filosofie morală* de Neofit Vamva. Cartea are o lungă Prefață: „Înainte cuvântare, de aproape 50 de pagini, în care tratează pe larg despre „sistemele lui Zoroastru, Confuchie, Esop, Socrat, Platon, Aristotel, Theofrast, Chicheron, Seneca, Plinie-cel-mai-tânăr, Epictit, Plutarh, Marcul Avriliu, Grigorie, Vasilie-cel-Mare și Hrisostom”, căci socotește el că „mai înainte de a începe moralicesca învățatură... este de folos să arăt la cei iubitori de învățatură, pe cei mai vestiți dintre cei vechi scriitori de moral, câți au scris pentru această știință...”³⁷. Lor le adaugă și pe „cei din urmă slăviți scriitori și dascăli de Moral, cum sunt Nicolai, Pashalii (Pascal și adepții săi – n.n. – C.S.) și Malevranchii (Malbranche și susținătorii săi – n.n. – C.S.)”. Dar, spune D. Golescu, preocupările despre morală nu sunt apanajul exclusiv al „scriitorilor și dascălilor de Moral”, ci „să mai găsem încă încoace și încole sumă de sfătuirii folositoare spre Moral ce au scris alți mulți poeți, scriitori, pictori și istorici, făcători de basne, filologhi, politici, scriitori de comedii și de

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Vezi Constantin Stroe, *Idei etice europene prezente în scrierile unor cărturari români din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Frații Dinicu și Iordache Golescu)*, în „Revista de filosofie”, tom LXI, nr. 4, 2014.

³⁷ Vamva Neofit, *Elementuri de filosofie morală*, traducere de Radovici Constantin din Golești, București, 1827, cod (poziția 1307), p. 534.

traghedii și de multe felurimi alcătuitori înțelepți”³⁸. Lăsăm de o parte specificul fiecărui sistem aparținând fiecăruia dintre cei menționați și reținem din această prefață doar acele elemente care lămuresc cel mai bine opțiunea lui pentru „știința moralicescă”. Despre aceasta spune că „este ce mai folositoare și mai trebuincioasă omului, căci îl învață cum să-și înfrâneze patimile și să-și reguleze faptele, ca să petrecă cinstit fericit această viață și să aibă bune nădejdi și pentru ce viitoare”³⁹. Cu toată marea ei importanță, știința morală, arată Dinicu Golescu, a întâmpinat numeroase piedici, a cunoscut vicisitudini care, „mai vârtos partea eii ce practică”, au făcut ca evoluția ei să se desfășoare lent. Identificând cauzele acestei rămăneri în urmă față de alte științe, D. Golescu afirmă că două sunt „cele mai de obște și mai cuprinzătoare de cât celelalte”: „Ce dintâu stânjenire din început au fost neînvățatura și neștiința oamenilor”. Așadar, plecând de la ignoranța oamenilor, Dinicu Golescu ne explică în detaliu („cu amăruntul”) că aceștia erau „născuți că să trăiască viață soțială”, pentru că fiecare individ singur nu se putea descurca, în atare împrejurare fiind siliți să se strângă mai mulți la un loc și, treptat, treptat, să formeze comunități („sate, orașe, domnii și împărății”). Însă inițial (la început) aceste forme de organizare socială erau rudimentare, la nivelul lor scăzut de înțelegere și fără nicio cunoștință despre ceea ce înseamnă și presupune viața socială „...fiind neînvățați și fără de știință de lucrurile soțiale...”: idei, reguli, legi înțelepte. Din aceste „pricini” au apărut „mari înșălăciuni, obiceiuri și năravuri varvare, necuviincioase și împotrivoare la obștescul scopos al unirii lor cei pentru viețuire”⁴⁰. Odată apărute acestea, cu timpul, s-au înrădăcinat și s-au întărit ca urmare a practicării lor devenită obișnuință, transmițându-se astfel din generație în generație („din nem în nem”). Fiind extrem de anevoios a scăpa de ele din cauza fixării lor puternice pe corpul social, în planul comportării în comunitate sunt percepute ca boli morale mult mai rele și mai primejdioase decât bolile trupești. Dar, dacă împotriva bolilor trupești omul a fost înzestrat cu organe de simț externe și interne, care să-l atenționeze despre răul care i se întâmplă și să ia măsuri de tămăduire, „...boalele cele moralicești sânt nesimțite și ce e mai rău, căci totdeauna încep cu simțiri de înșelătoare plăceri. Deci dar omul este ticălos și pătimește fără de a cunoaște adevărata pricină ca să o tămăduiască. Dintru această pricină multe năravuri și obiceiuri intraduse în orașe și în nemuri fără de bănuială de stricăciune și după trecere de ani s-au făcut prăpăditoare”⁴¹.

Cea de-a doua cauză o constituie faptul că cei chemați și îndrituiți să conducă comunitățile („boierii și cârmuitorii orașelor și ai nemurilor”) nu s-au aplecat asupra necesității de a forma și a promova la nivelul supușilor năravurile bune, cinstea cea adevărată. Folosind propriile expresii ale lui Dinicu Golescu, n-au avut

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 533.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

capacitatea de a înțelege că „puterea și fericirea lor spunzură din învățătură și din năravurile cele bune ale supușilor lor, nu le pasă nimic pentru bună creșterea și moralicesca învățătură a lor și mai vârtos de multe ori cu meșteșug politicesc îi prefac în răi, cu toate că, nem cu moral stricat și neînvățat nu poate niciodată să fie propte temeinică a scaunului împărătesc, nici uneltă a fericirii și a cinstei ceii din lăuntru și ceii din afară”⁴². Așadar, e de părere Dinicu Golescu, că într-o astfel de stare precară a moravurilor „...cel mai dintăiu mijloc este învățătura și statornica prefacere și îndreptare a năravurilor”. De aceea era întristat de faptul că „această trebuinciosă știință a buneii viețuiri încă nu au îmbrățișat-o nemurile noastre”⁴³.

Din *racursi*-ul pe care îl face în istoria ideilor morale ca și din argumentarea evoluției lente a moralei, datorată factorilor („pricinilor”) din afara ei, Dinicu Golescu propune și „dooă regule” drept criterii de judecare și admitere a ideilor morale: 1) să nu acceptăm o idee, din vreo carte sau autor, doar dacă am trecut-o prin filtrul rațiunii noastre și am găsit-o nevătămătoare pentru noi și pentru alții și 2) să primim doar ideea pe care o considerăm noi adevărată, nu pe cea care ni se propune ca adevărată („de multe ori ne arată idei mincinoase în chip adevărate, sau fiindcă și ei sânt înșălați, sau vrând să înșale pe alții.”⁴⁴).

Tot el propune și „dooă regule” ale calificării ideilor ca motive ale acțiunilor noastre morale și ale acestora din urmă ca motive ale înfăptuirii scopului suprem – fericirea: 1) „...din ideile cele moralicești spânzură faptele noastre, cele moralicești și 2) din moraliceștile noastre fapte spânzură toată fericirea vieții noastre ceii de acum și ceii viitoare”⁴⁵.

Acestea fiind zise pe scurt în *Prefață*, nu rămâne decât iscusință „la punerea Moralului în lucrare”, „Într’această vreme când... ne-au dobândit patria multe fericiri și cea mai dintăiu, dobândirea de Domn pământean, după ale căruia bune măsuri și a tutulor de obște frați compatrioți, așteaptă Nația în scurtă vreme mare folos...”, după cum menționează Dinicu Golescu, tot într-o *Prefață*, dar la o altă carte⁴⁶. De aceea nu întâmplător, în *Adunare de tractaturi* pe verso-ul paginii de titlu se află inserată următoarea cugetare: „Binele ce caută spre folosul obștii, fie cât de mic, este cu mult mai folositoriu de obște, decât cel mai mare bine, ce caută numai spre folosul personal”. Ceea ce înseamnă că el aprecia și susținea atitudinea altruistă în detrimentul egoismului, ca promovare a interesului personal în exclusivitate. Face dovada acestei viziuni altruiste prin însăși atitudinea lui față de compatrioți, confesându-se cititorului în prefața cărții sale *Însemnare a călătoriei mele*: „Dar cum puteam, ochi având, să nu văz, văzând să nu iau aminte, luând aminte, să nu aseamăn, asemănând, să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 534.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Dinicu Golescu (Radovici Const. Din Golești), *Adunare de tractaturi*, Buda, 1826, Prefața: *Cătră cititor*, cod (poziția) 1275, p. 491.

miei”⁴⁷, mai ales în condițiile în care, crede el, binele e molipsitor, oamenii învățând binele prin contagiune. „Binele l-au învățat oameni întâi uni dela alți, neamurile mai pre urmă unul dela altul precum vedem în istorii...”. Și ca să fie convingător exemplifică prin preluările succesive de cunoștințe, meșteșuguri ș.a. de către greci (elini) de la egipteni, apoi de către romani de la greci, și mai apoi de la romani, toate popoarele Europei. „Și își ferecește noroadele prin comunicația binelui adunat din călătoriile ce fac neamurile unile prin țările altora și publicarisindu-le prin cărți”⁴⁸. Încercând și el să facă la fel este animat de un optimism încurajat de faptul că „Acum dar când și domnia este încredințată pe mâini de otcârmuitor și domn pământean, Măriia sa Grigorie Vvd Ghica, când și școale naționale s-au așezat, când și filosofia în limba românească a vorbi acum întâi s-au început prin părintele ieromonahul Efrosin Poteca, profesorul filosofii, ale căruia osârdii ne dau foarte bune nădejdi”⁴⁹.

Acest al treilea deceniu (1820–1830) – „pe când patria noastră ș’au câștigat acele privilegii de care încă ne mai bucurăm până în zioa de astăzi...” (anul 1828, când este tipărită cartea lui, tradusă după P. Blanchard – n.n. – C. S.), cum scria în *Precuvântare, Grigorie P. Pleșoianul* –, se dovedește extrem de prolific în lucrări traduse și, uneori prelucrate, după autori greci, dar mai ales occidentali: francezi, germani, italieni etc. Căci, precizează Pleșoianu, „Acum sântem, zic, într’o vreme când, fiecare din noi cunoscându-și adevăratele datorii, contribuește cu mare plăcere pentru luminarea Neamului și fericirea Patrii; când fiecare Rumân simțitor ar vrea să fie el însuși pricinuitorul fericirii celorlalți, și când, însușind asemenea luminătoare învățături să fie primitori de lucruri folositoare obștii”, iar „obștea nu mai tăgăduiește mulțumirile cuviincioase celui ce lucrează pentru binele ei”⁵⁰. Pe lângă altruismul evident pe care îl propagă în prefața ei, Grigorie Pleșoianu este încredințat că această cărticică este un util instrument de educare în spiritul „binelui aproapelui”, dovedindu-se „așa de folositoare și într’aceiași vreme și desfătătoare, [încât] e cu neputință să nu o îmbrățișeze toți copiii ce doresc să intre odată în numărul oamenilor bine crescuți”⁵¹ și să ajungă la fericire. În general, G. Pleșoianul este reținut „prin ideile de acidulată critică socială” expuse tot într-o *Prefață* la *Aneta și Luben* de Marmontel⁵².

Dar cel care a ieșit în evidență în deceniul amintit este *Barbu Paris Mumuleanu* (mai târziu, Eminescu îl va numi, cu mult respect și duioșie, în poezia *Epigonii* „*Mumulean glas cu durere*”, pentru versurile sale tânguitoare despre „nenorocirea patriei”), al cărui portofoliu de scrieri cuprinde, pe lângă un volumaș, *Rost de*

⁴⁷ Dinicu Goleșcu (Radovici Const. din Golești), *Însemnare a călătoriei mele*, Buda, 1826, poziția 1276, Prefață: *Cătră cititor*, p. 492.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 493.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Grigorie P. Pleșoianul, *Cele dintâiu cunoștințe*, 1828, traducere și prelucrare după P. Blanchard, cod (poziția) 1377, p. 601–602.

⁵¹ *Ibidem*, p. 602.

⁵² Alexandru Dușu, *Învățați și cugetători din Principate*, în *Istoria filosofiei românești*, vol. I, ed. cit., p. 179.

poezii, adecă stihuri și un volum mai acătări, intitulat *Caracterurile bărbaților și muerilor în versuri*. În *Înainte cuvântare* la *Rost de poezii* reține atenția constatarea lui Mumuleanu că de departe trebuie să fim convinși de superioritatea tuturor popoarelor Europei, de vreme ce vedem că toată lumina și învățăturile științelor le avem de la ele, care în decursul veacurilor au dat la iveală „oameni mari”, după cum ne arată Plutarh în lucrarea sa *Vieți paralele*, în care găsim menționați „mulți moralicești scriitori, mulți filosofi, mulți ritori, mulți istorici și mulți poeți”, începând cu „dar tot cel dintâiu Omir [ca] vârful al poezilor și în toate vecurile va fi mai mare lauda lui”⁵³.

Făcând o alăturare a Prefeței *Înainte cuvântare* de la *Rost de poezii* cu *Procurvântarea* de la *Caracteruri*, avându-l ca element de legătură comun pe Homer (Omir), putem presupune că Mumuleanu propune poezia homeriană (în opinia lui, treapta cea mai înaltă a poeziei), ca „matricea filosofiei și a științelor”. În ceea ce privește orientarea filosofică îmbrățișată pare a fi de tip hedonist, de vreme ce în versurile sale sunt cântate dragostea și plăcerile vieții, însă dincolo de manifestarea acesteia în plan sufletesc-emoțional, se observă o propensiune spre iluminism, a cărui manifestare se remarcă în importanța acordată învățaturii ca *factotum* pentru înfăptuirea propășirii nației și pentru formarea la concetățenii săi a sentimentelor patriotice și naționale. Pe scurt, este vorba de aderarea la o filosofie în care există și accente sociale, dar neduse până la capăt, neclarificate și nefinalizate.

Deși Mumuleanu nu l-a pomenit în vreun fel pe renumitul moralist francez, Jean de La Bruyère, cu a sa unică scriere *Les caractères ou les moeurs de ce siècle* (*Caracterele sau moravurile acestui secol*), noi nu putem să nu-l amintim și să nu facem o apropiere între lucrarea acestuia și volumul lui Barbu Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, căci întocmai ca și acesta (după paradigma acestuia) poetul român a criticat și repudiat viciile sociale „într-o suită de portrete care satirizează pe parveniți, pe lingușitori, zgârciți, înfumurați, flecari, pedanți etc”⁵⁴.

În *Procurvântare* la *Caracteruri*, Mumuleanu pornește cu o perspectivă metologică clară în a arăta ceea ce îl nemulțumește la conaționalii săi, luând drept martor al stării de lucruri, deplorabilă la vremea aceea: pe de o parte, *evidența prezentului* („pipăit și învederat lucru este la toți că...”), pe de altă parte, *recursul la trecut*, la istorie pe care o prezintă ca „oglină întru carea vedem luminat anii veacurilor trecute grămădiți și popoarele dărăpănate și căzute în prăpastia nimicului...”. Amândouă acestea îi revelează lui Mumuleanu că patria noastră e lipsită de învățătură, atât de învățătură moralicească care să arate „că realele năravuri care aduc moliciunea și desfrânarea, sânt prăpădenii nu de familii și orașe în parte, ci de noroade și împărății întregi...”, cât și de „învățătura istoriei, care este judecătorul împăraților celor tirani și desfrânați, îndreptar de viții în viitor și cunună de lauri bărbaților celor mari și virtuoși...”⁵⁵.

⁵³ Paris Mumuleanu, *Rost de poezii*, București, 1820, cod (poziția) 1078, p. 333; 335.

⁵⁴ https://ro.wikipedia.org/wiki/Barbu_Paris_Mumuleanu

⁵⁵ Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, 1825, cod (poziția) 1241, p. 464.

Din cauza întâmplărilor nefericite potrivnice țării, a relei organizări sociale care „au acoperit atât întunerecul neînvățurii neamului românesc”, s-a ajuns acolo „încât nici cea mai bună maică, ce este dascăl de moral fiilor săi, nu știe nici catihisul care este temeiul legii și credinței noastre”⁵⁶. Ca urmare, primii chemați să fie „învățători familiei” ar fi părinții; dar se pare că „ecsemplul relelor năravuri” îl dau tocmai aceștia, și cu deosebire cei din mediul orășenesc, care au lăsat învățătura „în nebăgare de seamă”. Poetul muntean este un acerb critic al orașului care, crede el, are un mare rol în pervertirea moravurilor. „...fireaște, acceptă el cu îngăduință, omul este pornit spre desfătări precum orășanul și țăranul, dar mai mult și mai cu deadinsul sânt căzuți orășanii în dulcele desfrânări ce aduc neîncontenite amărăciuni lor, pentru că din orașe ese și naște lucsusul ce molipsește și turbură odihna și fericirea lor și atâtă ambiția, carea dărapănă toată odihna lor;...”⁵⁷. Arătând că „la toți de obște” se observă lipsa de preocupare pentru învățatură, dar „și mai vârtos la orășani, carii totdeauna sânt aplecați la patimi și supuși prin tragere firească cătră desfrânări...”, Mumuleanu dezvăluie și condamnă influența negativă destructurantă pe care ar avea-o viața urbană asupra valorilor tradiționale, mult mai bine păstrate la sate de către țărani. Căci, precizează el în spiritul iluminismului, deși învățătura este „lumină a fericirii omenești”, ea a fost lăsată de tot stinsă la noi, și de aceea orbecăim în întunericul ignoranței și al relei purtări. Dă ca exemplu pe strămoșii noștri Romani care, într-o primă fază, „prin simplitate, prin bărbăție și lucrarea pământului, se făcură biruitori lumii”, iar mai apoi, „prin lucsus și zadarnicele cheltuieli” au decăzut. Concluzia lui este firească: luxul și nechibzuința în cheltuirea banilor duc la „dărapănarea noroadelor și republicilor”. În opinia lui și neamul nostru „este molipsit” de decăderea strămoșilor romani, care „să întinse atât..., cât fieșcare cârmuit de capriția sa, pune numai poftele sale obiecturi înainte, întrebuițând felurimi de mijloace spre lăcomia nesățioaselor poftes;...”⁵⁸.

Deși critica lui se îndreaptă cu precădere spre viciile membrilor claselor conducătoare (dregători, boieri și îndeosebi ciocoi), găsim accente critice la adresa tuturor tarelor morale întâlnite de el la oameni, indiferent cărei categorii sociale aparțin ei. Astfel, repudiază ca imorale și cauzatoare de dezastru moral: *lenea*; *egoismul*, ca atitudine a aceluia care „pune numai poftele sale obiecturi înainte”; *beția ambiției de a ajunge nobil cu orice preț*; *cinstirea doar a treptelor boierilor, a rangurilor și dregătoriilor* (care sunt „nefolositori în soțietate”) și *nesocotirea meșteșugurilor și lucrarea pământului*, „din care ese îndestularea și fericirea neamului omenesc”⁵⁹. „Vrem să arătăm mărimea noastră prin ranguri, socotind că printr’acestea ne deosebim de ceilalți oameni”. Or, subliniază Mumuleanu, noblețea omului nu constă în obținerea de ranguri, ci în noblețea sufletului său. Un om este ceea ce este nu prin cele din afara lui, ci prin buna învățatură a sufletului său. „Nu să fim îmbrăcați cu haine scumpe” și „goli de buna învățatură” „ne face pentru acum și

⁵⁶ *Ibidem*, p. 465.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 464.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 465.

pentru viitor fericiți...⁶⁰. Noblețea sufletească se dobândește prin înțelepciune și virtute, ca rezultat al învățării; *purtarea după propriile interese și valori* („fiecare cârmuit de capriția sa”); *afișarea unei poziții sociale mult mai înaltă decât cea reală* (prin îmbrăcăminte, blănuri scumpe, podoabe, capricii) care îl atestă pe acela „gol de toată buna învățătură care face pe om să să cunoască pe sine, să cunoască pre adevăratul Dumnezeu, datoriile către mai marii săi, către patrie, cătră neam și unul către altul în societate”⁶¹.

Prezența tuturor acestor „nenorociri ale patriei” revărsate în viața de obște, Mumuleanu o consideră ca pe o răsturnare a scării de valori morale, răsturnare care nu ne avantajează, ci, dimpotrivă, ne face de răs în fața altor neamuri, care prin aceasta își dau seama de „lipsa noastră de învățătură” (citește lipsa noastră de cultură și de civilizație tradusă în lipsă de bună cuviință și în rea purtare). Cum scrie el cu un oarecare sarcasm: „Prețuim blana răsului mai mult decât buna iconomie și smerenie, nejudicând că acestea nu ne fac cinste, ci mai vârtos ne adaogă răs și defăimare dela celelalte nemuri când sântem lipsiți de buna învățătură”⁶². Necunoașterea principiilor și a regulilor (normelor) etice, ca și dezinteresul pentru educația morală sunt cauze („pricini) care duc la pervertirea moravurilor și perpetuarea ei: „...vedem pre bărbați cum prin răul lor eczemplu stric pe muerile lor și pre mueri cum prin reoa creștere ticăloșescu pre bărbații lor... pre părinți cum să dezbrac pentru măritișul fetelor lor și pre sârmanii tineri cum să robesc singuri pentru zestre, din pricina neînvățaturii, neștiind nici unii a prețui cinstea, nici alții a meritarisi dridul vrednicii”⁶³. În același context, Mumuleanu deplânge situația în care se află tinerii dintr-o anumită categorie socială, oarecum privilegiată, când, din pricina neînvățaturii morale, a absenței unui minim de interes față de educarea lor („o bună creștere ce-i poate aduce la fericire”), aceștia sunt „părăsiți de mumele lor și năpăstuiți pe mâinile doicilor și a slugilor... carii strică năravurile lor...”. De altfel, el insistă pe această idee, susținând că toate tarele morale observate de el la acești tineri își au cauza în exclusivitate în reaua creștere de către părinți; părinți care își lasă copiii în „brațele relelor năravuri” pe care ei le au și sunt imitate de aceștia. De pildă, rău fac acei părinți care lasă averi mari doar pentru „desmerdările” copiilor lor, în felul acesta nenorocindu-i pentru că îi îndepărtează de „comoara cea nedășărtată a moralului și caracterul bărbatului cinstit, care este rangul cel mai înalt, ce rădică pe om la treapta fericirii și a nemuririi”⁶⁴. Părinte bun se dovedește acela care își educă copilul în „bună creștere și frica lui Dumnezeu”, el având datoria să se îngrijască „să lase mai întâi, bună învățătură fiilor săi, iar nu bogății, care nu sânt ale lor, ci ale vremii; nimic nu este al omului decât numai virtutea prin care se împlinește fapta cea bună, pre care nu o putem dobândi prin alt, decât prin învățătură și prin buna creștere; învățatura numai singură este și ne va fi îndreptarul

⁶⁰ *Ibidem*, p. 466.

⁶¹ *Ibidem*, p. 465.

⁶² *Ibidem*, p. 466.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 467.

vieții noastre și aici și după mormânt, iar nu averile cele multe, care ne moloșesc și ne face trântori în societate, trăgându-ne cu totul la desfrânări și ne mai putând niciodată stâmpăra setea faptelor noastre, sântem siliți a întrebuița mijloace necinstite, sau de a hrăpi dela aproapele nostru cel mai slab, în loc să ajutăm greotății lui”⁶⁵. Descifrând acest fragment din *Procuvântare*, constatăm viziunea modernă a lui Mumuleanu despre izvorul moralității individului: moralitatea lui nu este dată de ceva din afara sa – averea dobândită, bogăția moștenită –, ci de virtutea dovedită în împlinirea faptelor bune făcute. Virtutea se însușește prin învățătură în procesul educării morale. Așadar, moralitatea este dată de învățătură pentru că, spune el, ea (învățătura) este singurul îndreptar al vieții omului atât în cea pământeană, cât și în cea cerească, în a face binele pentru sine și pentru ceilalți. Tot ea este aceea care îi ajută omului să-și stabilească scopurile acțiunii lui morale și să-și aleagă mijloacele adecvate acestora. În absența învățăturii, care se constituie ca îndreptar moral, în perimetrul căruia găsim criteriul de apreciere al faptelor noastre, purtarea noastră poate fi sau deveni amorală sau imorală.

Soluția pe care el o întrevede este aceea „a celor șapte ani de acasă”, pentru că precizează că doar în cazul în care tânărul este crescut și educat ca un bun creștin de către părinții lui responsabili, el va deveni un om moral format sub înrâurirea exemplului părinților săi. „...și dascălii lor de la carii d’ar învăța toate științele și filosofia, cu cel mai bun metod și sistemă al unii Universități, nimic nu i-ar folosi, de n’ar fi drept credincios și plin de moral din eczemplu părinților săi”⁶⁶.

Mâhnirea lui Mumuleanu privește și faptul că „noi lipsiți fiind de buna creștere am urmat streinilor numai la cele rele năravuri, iar cele bune au rămas tot pe seama lor, neîmpărtășindu-ne și noi dintr’însele”⁶⁷. Problema pusă de el era extrem de importantă: ca partizan al „luminării nației” după modelul altora el încearcă să definească însușiri ale culturii române în raport cu civilizațiile popoarelor europene. Cere însă cu insistență ca asimilarea cuceririlor științifice și a concepțiilor filosofice occidentale să se facă cu precauție și cu discernământ. Și aceasta pentru că era de așteptat ca o cultură la începuturile modernizării ei, cum era cea românească, ar fi trebuit să preia din alte culturi doar elemente de valoare. Or, neavând un criteriu esențial, cum ar fi, de pildă, cel al progresului economic-social-cultural care să asigure o civilizație de calitate superioară, românii s-au repezit la lucruri nesemnificative, marginale care influențau mai mult în rău, decât în bine: „Dela unii am luat desfătărele, plimbările, jocul cărților și cheltuelele cele peste seama noastră... Și dela alții zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sângelui și mândria, păcatul cel neertat...”⁶⁸. La aceasta se adaugă nemulțumirea lui în legătură cu faptul că cei care conduc norodul („stăpânii”) sunt un rău exemplu pentru supușii lor, uitând că le sunt datori a le fi bune modele de comportare: „vedem iarăși pre

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 466.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

stăpâni că prin relele întrebuințări stric și desfrânează pe supuși lor, fără a gândi că sânt datori pentru fericirea lor și că au să răspundă odinioară pentru datoriile lor”⁶⁹.

Adversar și virulent critic al bogăției „cea fără bune năravuri”, Paris Mumuleanu o incriminează ca fiind responsabilă de multe atitudini imorale „depărtându-ne de toată fapta cea bună”, cum ar fi, neomenia, asprimea și nemilostivirea, egoismul etc. În acest context, el cere în mod expres să se facă distincție între bogăție care, în sine, nu este ceva rău, condamnabil și omul bogat; acesta din urmă este imoral pentru că devine zgârcit („o ține [bogăția] numai pe seama sa”) sau, dimpotrivă, risipitor („o cheltuiește în desfrânatele lui pofte”). Pe omul bogat îl asociază cu egoismul pentru că acesta nu se gândește niciodată „ca din agonisirile sale ce au câștigat din bunul patrii” să facă acte de generozitate, de caritate: „monument sentimental”, „casă pentru săraci ce să tăvălesc pe la ulițe”, „zidire pentru copii ce să arunc pe la răspântii” (abandonați), susținerea tipăririi unor „cărți de științe în limba patriei pentru luminarea neamului”. Dacă și-ar depăși egoismul, făcând acte altruiste de tipul celor de mai sus, cel bogat, spune Mumuleanu, își poate dobândi „nemurirea sufletului și a numelui”. Cu toate că recomandă celor avuți deschidere generoasă către ceilalți semenii, el nu este de acord cu gesturile mărunte, făcute ostentativ cu diferite prilejuri „pe la ușile bisericilor” de a arunca câțiva bănuți („parale”) săracilor care „umblă hrăpștind [!? – n.n. – C.S.] și gemând pe ulițele cetății, tăvălindu-să în picioarele noastre...”⁷⁰. Nu așa ne îndeplinim datoria față de ceilalți, ci simțind împreună cu ei, binele pe care îl facem. Împlinirea „datoriilor moralității” presupune conștientizarea lor, învățarea lor. Altfel, chiar dacă făptuim ceva ce pare a fi datorii către semenii, dacă nu sunt înțelese și însușite ca atare, ele ne apar ca ceva întâmplător, contingent, fără a fi vrednice de cinstire sau să caracterizeze noblețea sufletului și a spiritului.

Morala exclude orice compromis cu fapte și acțiuni care nu intră în perimetrul ei. Faptele morale nu au nimic comun cu ceea ce Mumuleanu numește „desfătățile, lenevirea și lucșusul”. Un om corect din punctul de vedere al moralei este în viziunea lui acela care își urmărește decent interesul, muncește, își gospodărește bine casa, este o gazdă bună, nu umblă îmbrăcat cu haine scumpe, nu face mese bogate; acestea două din urmă – haine scumpe, mese bogate – sunt considerate de el ca dovezi ale desfrânării. De pildă, în ceea ce privește hrana, el e de părere că trebuie păstrată măsura, în sensul „că nici mâncând peste măsură nu folosim, nici postindu-ne mult... nu ne folosește”⁷¹.

Viciile pe care el le-a criticat la conaționalii săi dau măsura bolii de care e atinsă societatea vremii, pe care, se confesează el cititorului, o contemplă în fiecare zi, ca într-o oglindă. Și ce vede? O „tristă și (o)dioasă priveliște” ce nu poate fi tămăduită decât prin „doftoria învățăturii și a bunelor sfaturi...”⁷². Din cele de mai sus se desprinde ideea că Mumuleanu nu inventează personaje sau tipuri umane

⁶⁹ *Ibidem*, p. 466–467.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 467.

⁷¹ *Ibidem*, p. 468.

⁷² *Ibidem*.

susceptibile de critică, ci, după cum spune și el, ele există, el doar le semnaleză existența din ceea ce observă în jurul lui și „spre a împlini datoria către patrie și neam”, așa cum o percepe el, își ia „îndrăzneală de am scris aceste *obiecturi satere*, prin care arăt osebite caracteruri și rele năravuri, nu defăimând neamul și persoanele oamenilor, ci deferitele caracteruri, pentru că eu nu zic că este Constandin, Alecsandru, Frideric, Vlaicu, sau Maria, ci numai pe singură patimă o defaim...”⁷³ (subl. ns. – C. S.). Cu alte cuvinte, criticile lui la adresa relelor năravuri ale contemporanilor săi nu sunt atacuri la persoană, ci ale unor tipologii umane („ci numai pe singură patimă o defaim”): bogatul parvenit (snob și mojiic), ipocritul, lingușitorul, zgârcitul, înfumuratul, flecarul etc. De menționat că el se ferește ca accentele lui critice să fie înțelese ca o defăimare la adresa neamului românesc.

Într-o altă ordine de idei, el este revoltat și de atitudinea aceloră – nu puțini, care consideră că îndreptățiți să critice sunt doar cei mari, sus-puși, posesori de bogății și în niciun caz cei cu o condiție modestă, dar „care știu ceva ș’au talanturi”. Aceștia din urmă, deși înzestrați cu talent și posesori de învățătură și educație morală, pentru că nu sunt bogați și cu stare nu pot fi considerați „oameni mari” cu drept de atitudine critică la adresa semenilor. În această situație se află chiar el, prilej cu care arată că mulți „proști” și „zaluji (zaluji) de vre o capriție”, „stăpâniți cu totul de vr’o patimă” „vor zice că ce am scris și cum pociu scrie ceva bun, în vreme ce n’am învățat științele și filosofia, nici multe limbi și că mai de lipsă era Rumânilor acum acestea, decât poezia și versurile mele”⁷⁴. Recunoscând că toate acestea sunt adevăruri care îl privesc și la care nu are nimic de obiectat, Mumuleanu își afirmă crezul „că mai întâi printr’aceste glume” și prin satirizarea pe care o face năravurilor rele ale diferitelor tipuri umane, el le face pentru „doao folosuri”: 1) „să-și mai îndrepteze unii năravurile lor și 2) aflând plăcere să se deprinză mai mult la cetit, că nici un lucru nu este mai plăcut la om decât muzica și poezia”⁷⁵. Ideea nu trebuie trecută cu vederea pentru că ea constituie temelia eșafodajului edificat de el pentru a demonstra rolul artei (mai ales al poeziei) ca „cea dintâi învățătură a oamenilor” care, de altfel, așa cum arată istoria, a și dus la „deșteptarea” tuturor neamurilor. De aceea, le recomandă și Românilor să lase „lucșusul” și „plimbarea” și să se îndrepte spre cunoașterea adevărilor lumii și ale vieții rezultate din „amara dojană” a muștrărilor din versurile lui, pentru că numai astfel vor dobândi „nectariul dulcii învățături”. Prin împrietenirea cu muzele vor putea „afla folosul și calea fericirii ceii adevărate”. Conștientizând acest beneficiu pe care îl vor avea din lectura versurilor lui, detractorii săi nu-l vor mai blama, ci, dimpotrivă, „veți dori de prieteșugul meu, mă veți face familiar ca și altă dată să vă mai scriu versuri; sânt prea încredințat că satirele mele vă va face plăcere”⁷⁶. Ca urmare, propunerea lui este ca „printr’această singură lucrare”⁷⁷ se poate deștepta

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 468–469.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 469.

⁷⁷ Cartea lui *Caracteruri*.

și Rumâni și adăpându-să din fântâna dulcii poezii, prin farmecul eii vom începe a gust a și din neprețuitele științe ale filosofii...”. Prin intermediul artei (al poeziei, în speță) Mumuleanu este convins că și Români „vor cunoaște că învățătura este izvorul moralului, carele împărțindu-să ca un râu în doao, adică în moral religios și moral politic constau într-o unire amândoa⁷⁸ și dând biserica, maica noastră, filosofii, fiicii sale, glasul temerii de Dumnezeu, leagă împreună pre cel slab cu cel tare, pre bogatul cu săracul, pre orășean cu țaranul și pre împăratul cu păstoriul”⁷⁹.

„*Destul am dormit, vremea este să ne deșteptăm!*” (subl. ns. – C.S.). Iată îndemnul adresat de Barbu Paris Mumuleanu compatrioților pentru a-i mobiliza ca prin muncă serioasă intensă să dezvolte cultura în scopul ajungerii nivelului de civilizație atins de „neamurile Evropii”. Căci, se înflăcărează el, modelul european este obligatoriu pentru români, datorită marilor progrese făcute în toate domeniile: „Privind la toate neamurile Evropii, vedem că prin lumina învățării au aflat umbletul pre mări și oțean ca pre uscat, au măsurat înălțimea și mărimea soarelui, au desăvârșit atâtea și atâtea științe și au aflat mulțimi de meșteșuguri trebuincioase în soțietate, de care mintea noastră se spăimântează...”⁸⁰. Văzând progresul și slava celorlalte neamuri „să ne grăbim a intra în templul lor ca să nu mai rămânem afară, umblând întru întuneric”. Calea care duce la intrarea în rândul popoarelor europene civilizate este numai una: învățătura (instruire și educare). „Învățătura dar este izvorul înțelepciunii, duhul adevărului, lumină din lumină”, căci „nu scumpetea hainelor și a podoabelor ne va face fericiți, de cât numai singură frica lui Dumnezeu și dragostea aproapelui, care nu să poate prin alt dobândi decât prin învățatură”⁸¹. Dar își revine repede din reveria proiectelor frumoase și se întoarnă în lumea prozaică a neamului românesc, unde constată că „Destule veacuri sânt de când umblăm într’acel labirint al neînvățării”, iar în prezent „nu este la noi beția învățării, care ne cinstește, ci este beția lucusului, care ne ticăloșește”. Ar fi frumos să „vie la noi iubirea de cinste, ca să fim priiatini muzelor, și întrecerea la învățături cu celelalte neamuri, căci acesta este numai lucru ce este și va fi cu noi”⁸². Desigur, realitatea țării presează, trebuie grabite lucrurile cu învățătura, dar, din păcate, trebuie să avem „puțintică răbdare”, întrucât cultura nu se realizează printr-un singur act de creație și în mod spontan, ci prin acumulări treptate, prin efort creator continuu. „Prea bine vedem că toate lucrurile și învățăturile la început au fost proaste și cu vreme sau desăvârșit și au ajuns în starea care le vedem; *nici noi dară nu trebuie să cerem lucruri peste puțința noastră, ci să mulțumim celor ce să ostenesc pentru orice ne va da*”⁸³ (subl. ns. – C. S.). În aceste ultime spuse ale lui Mumuleanu se prefigurează oare celebrul îndemn al lui Ion Heliade Rădulescu,

⁷⁸ În Prefață la *Mielul de aur*, Iordachi Boghen, Biv Vel Stolnic face remarcă că folosul citirii cărților bisericești este mare, dar tot atât de mare este „și de la aceia a celor politicești”. „Iaste dar negreșit, iaste folos și în ceste politicești...” (vezi *Mielul de aur*, 1816, Iași, cod (poziția) 907, p. 146).

⁷⁹ Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, 1825, cod (poziția) 1241, p. 470.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 471.

⁸³ *Ibidem*.

formulat două decenii mai târziu: „Scrieți băieți, numai scrieți!”? Revenind la ideea lui Mumuleanu referitoare la necesitatea dezvoltării culturii naționale, remarcăm surprinderea de către el a spiritului evoluționist în cultură în contextul raportului dintre cultura tradițională și cultura modernă. Luând ca exemplu în acest sens principalul element al unei culturi naționale – limba, el arată că „Nu zic ca să învățăm numai pe latina («maica noastră») și să trecem științele într’însa, că aceasta ne va fi aceeași nebuneie, ce am avut că să învățăm limba elinească, ci să lucrăm limba noastră cea vorbitoare și să luăm numai acelea care ne vor fi de lipsă dela Greci și dela Latini, iar ceale slavonești vorbe și ziceri, câte sânt dulci la auzul nostru și câte sânt prea de obște în norod, să le întrebuițăm, iar câte sânt numai în gurile celor învățați și câte sânt aspre de fărâcă limba și dinții noștri, să le lăsăm. Acesta este chipul prin care ne putem folosi și noi din ceiace ne aflăm”⁸⁴. Despre ce este vorba aici? Despre faptul că în procesul de intersectare și interacțiune a culturilor (termenul modern este *aculturație*) de regulă, un grup etnic (un neam) preia dintr-o cultură, care este de notorietate și i se pare superioară, elemente care îi lipsesc și îi sunt de trebuință, altele care deja sunt familiare („sunt pre de obște în norod”) trebuie întrebuițate în continuare, rămânând a fi lăsate de o parte, deci nepreluate, cele care sunt folosite doar de un grup restrâns de inițiați („în gurile celor învățați”) și dau „dureri de dinți” celorlalți mulți. Învățarea limbilor străine se justifică doar în măsura în care ajută la „înțelegerea pe autori(i) și poezii cei mari”, și nu pentru „ziceri ca papagalul, precum obișnuiesc unii, că învață franțozește numai ca să zică «bonjour» și «je vu saliu»”... adică „ca să zică oamenii că știu franțozește”⁸⁵.

Prin pledoaria sa, Barbu Paris Mumuleanu a vrut să impună mândria națională de a fi Român. „Neamurile se mândresc și are cinste a zice Portogalezu că e Portogal și Danimarchezu că e Danimarc, iar noi în starea în care ne aflăm să ne fie rușine a ne numi Români. La această stare ajunge neamul cel ce pierde mândria cea națională și râvna de patriotism”⁸⁶. Mai mult, fiecare neam are un „brend” care-i fenomenalizează mândria, izvorâtă din specificul național: „Toate neamurile au națională mândrie. Englezii se mândresc întru înțelepciunea lor, Franțezii în duhul lor și Nemții în filosofia lor, toți au iubirea de sineși și învăț limbile lor, iar noi necunoscând această națională mândrie, am lăsat de tot în nebăgare de seamă limba noastră...”⁸⁷. Așadar, noi nu numai că nu putem să ne lăudăm cu ceva al nostru, dar nici măcar limba nu ne-o cultivăm. Ceea ce consideră el că este cu mult mai grav e că odată cu „această nebăgare de seamă a limbii” s-a „pierdut de la noi, un scump și neprețuit lucru – patriotismul”, care la moșii și srămoșii noștri era mult mai de căpătâi.

Toate „...veninatele rane ale neînvățăturii și toate nevoirile și popririle pe care adesea le schimba norocul...” le putem tămădui prin cărți de învățătură care ar

⁸⁴ *Ibidem*, p. 472.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 473.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 472–473.

trebui să ajungă la toți poporenii din neamul nostru românesc, scrie Mumuleanu, încrezător în luminarea neamului și a fericirii lui. „Toți dar să ne facem prieteni muzelor; unii Caliopii, alți Uranii și alții iubiți(i) Erato și întinzând cu ele lira, să cântăm noua epocă, să răsune iho dăpărtând cele trecute”⁸⁸.

În *Procurvântare* la *Caracteruri*, Mumuleanu atrage atenția asupra faptului că problemele ridicate de el în legătură cu învățătura, mai ales a istoriei și a moralei, sunt comune românilor din *cele trei principate*, iar soluțiile întrevăzute sunt aceleași. „Pre cei mai din nainte vestiți Domni și mari bărbați, îi cunoaștem în istoria neamului, iar pe cei ce s-au ostenit întru luminare neamului în lege și credință, îi putem găsi prin cărțile ce s-au tipărit aici, în Moldova și în Transilvania”⁸⁹. „Românii din Transilvania totdeauna au fost doritori de limba neamului; ei nici au pregetat, nici au pricinuit ceva, ci unii s’au ostenit de ne-au dat și ceva cărți de științe în limba patrii...”⁹⁰.

Căci metehnele morale induse de o dominație străină (domniile fanariote în Muntenia și Moldova), care afectaseră fibra românească, le găsim și dincolo de munți – în Transilvania (dominație habsburgică), pentru că și acolo comunitățile de români se confruntau cu jugul străin, jug care avea tot interesul să promoveze, să cultive și să întrețină năravuri care să-i folosească în menținerea dominației: lingușirea, invidia, delațiunea, trădarea. Amintesc doar în treacăt faptul că tocmai prin pâră și trădare au putut să fie prinși și dați morții, capii unor mișcări sociale și naționale, ca, de pildă, Gheorghe Doja, Horia, Cloșca și Crișan, Pinte Haiducul etc. Petru Maior, fruntaș al Școlii ardelenice, în *Cuvânt înaintea la Prediche*, le cerea „cinstiților Preoți Păstori sufletești” să nu odihnească „...până ce nu vor înceta obiceiturile cele rele din poporul vostru, până ce nu se vor desrădăcina pisma, vrăjmășiile dintră poporenii voștri, până ce nu se vor stingea necurățiile dintră poporenii voștri, până ce mai vârtos tinerii nu se vor învăța bine întru învățătura ce creștinească”⁹¹ (subl. ns. – C.S.). De aceea și aici se resimțea aceeași nevoie de carte care să asigure buna creștere în curățenie morală.

Unei astfel de nevoi îi dă curs *Constantin Diaconovici-Loga*, un cărturar român din Banat (Arad) care în 1821, tipărește la Buda, o carte cu un titlu extrem de sugestiv *Chiemare la tipărirea cărților Românești și versuri*, în care promovează sloganul „toți acum să se apuce de lucru, că au sosit primăvara luminii neamului Românesc”⁹². În *Prefață* întâlnim tânguirea autorului cu privire la starea de nedezvoltare a culturii românești, „din pricina că nu am avut pretutindeni Școli trebuincioase, nu am avut vrednici învățători, nici cărțile ceale de lipsă”⁹³. Căci,

⁸⁸ *Ibidem*, p. 474.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 473.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 474.

⁹¹ Petru Maior, *Prediche, Partea I-III*, Buda, 1810–1811, cod (poziția) 779, p. 22.

⁹² Const. Diaconovici-Loga, *Chiemare la tipărire cărților românești și versuri*, Buda, 1821, cod (poziția) 1119, p. 379.

⁹³ *Ibidem*, p. 377.

consideră el, pentru buna educație în direcția unei culturi și civilizații înalte a unui „neam ce pofteste să se cunoască că este om” sunt necesare „aceste trei care sânt tot capul lucrului”: bărbații învățați, după aceasta școli, apoi cărți. În acțiunea lor educativă în școli „bărbații cei cu științele cele înalte întrarmați” îi învață pe „fieștecarele hotarele sale; adică: datornițele către Dumnezeu, către Împăratul, către cel de aproape și către sine însuși”⁹⁴. Fără cunoașterea acestor datorii, chiar dacă „stă sub lumina soarelui”, tot omul este „orb cu sufletul”, viața lui spirituală fiind foarte săracă. Dintr-o astfel de morală a datoriei, Constantin Diaconovici-Loga desprinde ideea că toate situațiile de viață neplăcute au o singură cauză: ignorarea din necunoaștere a datoriiilor. Ca urmare, „Omul multe le pătește din neștiință, că nici știe ce este el datoriu să facă altuia, nici iar ce alții lui, adică el nu cunoaște hotarile” (limitele libertății lui). În ceea ce privește conturarea omului moral acesta, arată Diaconovici-Loga, „trebuie să fie bun, dar și înțelept; că bunătatea fără înțelepciune este prostietate...”⁹⁵. Dar și acestea – bunătatea și înțelepciunea – nu sunt scutite de avataruri, ci sunt afectate constant de sărăcie și răutate. Deci și moralitatea este rară pentru că sărăcia este deasă. Moralitatea, a cărei substanță este tocmai bunătatea alăturată înțelepciunii, se învață din cărți, în școli, de la oameni învățați, luminători ai neamului. „Că cel ce nu are învățături, cum va ști îndrepta pre altul, aceștea toți în școli se învață”⁹⁶.

Din *Prefață* mai aflăm că Diaconovici-Loga este intransigent cu rutina în gândirea oamenilor care nu vor să vadă că printr-o mișcare culturală necesitând școli, cărți, preoți și învățători luminați, ar putea urma o „strălucire preste tot fiul de Român, ca să apuce odată calea, care-l va putea pre el duce la fericire”⁹⁷. Pentru că sunt unii care spun că părinții lor nu au învățat carte și tot au trăit bine (cum spune el în numele lor „eu cred, că au mâncat și au băut bine”), dar uită de faptul că „aceasta fac și dobitoacele, însă omul e îndatorat nu numai trupul, ci și sufletul să-l arănească (hrănească – n.n. – C.S.); apoi mai departe nu numai pe sine, ci și pre altul, iar mai vârtos neamul să-l ajute...”⁹⁸. Un alt argument utilizat de el este și constatarea că chiar bătrânii care jelesc „că în tinerețe nimic n-au învățat” sunt dispuși ca acum să „îndemne pre cei tineri la învățătură”, să caute prin toate mijloacele la îndemâna lor să susțină opera de luminare a neamului, mai ales prin cărți, de unde cei tineri să dobândească „cunoștințe și lumină”. Ideea că omul este mai mult decât o ființă biologică cu nevoi primare (mâncare, îmbrăcăminte, adăpost etc.), care are în plus și alte trebuințe de ordin sufletesc și spiritual, ca și aceea a deschiderii altruiste a insului spre comunitate (neam) nu erau noi, dar reamintite și susținute în contextul social și național din epocă rămân un fapt de remarcat.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 378.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 379.

⁹⁸ *Ibidem*.

Necesitatea unor cărți de educație cultural-morală este resimțită și de *Damaschin Bojincă*, care scrie o cârtică intitulată sugestiv: *Diregătoriul bunei creșteri*, pe care o tipărește la Buda, în 1830⁹⁹. Aici în *Prefație* el postulează că orice om „cu mintea sănătoasă” își dirijează acțiunile („îndreaptă lucrurile și faptele sale”) astfel încât prin intermediul („mijlocirea”) lor să dobândească fericirea („buna norocire”). Căci „toată sânguința omenească este întocmită spre ajungerea bunei norociri”, adică a fericirii. Adevărata fericire se dobândește din lucrurile și acțiunile statornice și nu din „cele schimbătoare”¹⁰⁰. Așadar, fericirea noastră nu vine („nu se cuprinde”) din lucrurile din afara noastră, întrucât acestea sunt schimbătoare, trecătoare, întâmplătoare („pricuroase”), „fără sigurație” care cauzează vătămare și pieire (experiența generațiilor anterioare o dovedește, afirmă Bojincă). Ca urmare, explicitează autorul, în mod logic, firesc, adevărata noastră fericire „se află întru noi înșine”, constând „întru îndestularea noastră” materială, economică și „în odihna sufletului”, adică în liniștea și pacea sufletească. Fericirea se vedește ca reală în situațiile: „când în cugetele, simțirile, aplecările, poftetele și întru îndemnările noastre stăpânește rânduiala și liniștea; când oarecare faptă spurcată, sau vreun păcat, nu ne înghimpă la inimă, ci conștiința sufletului nostru este fără de prihană, atunci liberi putem zice: cum că cu adevărat sântem norocoși. Atunci nicio schimbare sau vreo știre dinafară, nu va putea să ne facă nenorocoși”¹⁰¹. Odată fixat scopul (fericirea), Bojincă spune că e rândul găsirii mijloacelor prin care putem să-l atingem. Ca să ne dobândim fericirea trebuie, arată el, în sens stoic, să ne folosim capacitatea de înțelegere a lucrurilor, a tuturor împrejurărilor și contingentelor la care este supusă viața, urmată de cunoașterea și prețuirea lor. Nu în ultimul rând, câștigarea fericirii presupune și împlinirea (îndeplinirea) datoriilor („datorințelor”) către sine și către alții. În opinia lui, fericirea rămâne un deziderat, de vreme ce susține că „Nu este om pe lume, carele să fie cu sine și cu soarta sa îndestulat, sau să poată ave odihna inimii aceia, ce cere înțeleagerea sănătoasă și datorința dela dânsul ca să o împlinească”¹⁰². Adică, tocmai *nerealizarea celor două condiții fundamentale care*

⁹⁹ Naționalist adevărat, nu doar declarat, Damaschin Bojincă a mai publicat o carte, tot la Buda, înainte cu 2 ani (1828) de *Diregătoriul bunei creșteri*, intitulată *Răspundere desgurătoare* (120 p.), în *Prefația* căreia aflăm că, indignat de apariția la Halle în 1823 a unei lucrări care îi defăima pe români, răspândind minciuni despre originea lor, cum că Românii nu sunt de „ghintă latină”, din „mărețul sânge” și poartă „nomele Romanilor”, ci de „viță slăvească”. Luând cunoștință de acțiunea de colportare de „defăimări, urgisiri, clevetiri și alte batjocuri” la adresa istoriei românilor într-o carte germană, Bojincă se confesează: „...după ce scuturai pulberu scolastic de pe umer, tocma când lucram la o carte Românilor de bun folos... îmi căzu în minte mai sus numita carte din Halle, cea spre defăimarea Românilor țesută; la care deși al patrulea an trece, de când văzuse lumina, totuși nima nu-și dede osteneală de a răsufli-o. Judecând dară eu urmările, care pot să se nască din răbdătoarea românilor tăcere, pusai cartea cea mai sus însciuțată la o parte și fără întârziere apucându-mă de răspunderea, prin care se restoarnă, bârfelele, secile argumente și necuvincioase batjocuri a cârtitoriului din Halle”, scoțând astfel la iveală adevărul despre români în limba lor. (vezi Bojincă Damaschin, *Răspundere desgurătoare*, Buda, 1828, Prefație, cod (poziția) 1357, pp. 569–571).

¹⁰⁰ Damaschin Bojincă, *Diregătoriul bunei creștere*, Buda, 1830, cod (poziția) 1472, p. 674.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 675.

asigură fericirea: bunăstarea materială și satisfacția sufletească, la care adugă și *absența mijloacelor* pentru atingerea fericirii: corecta înțelegere a lucrurilor și cunoașterea datorțiilor și drepturilor pe care le avem. Acestea împiedică atingerea fericirii noastre.

Trebuie remarcat ca un fapt meritoriu sesizarea de către Damaschin Bojincă a trei idei fundamentale într-o viziune (teorie) etică: legătura dintre atingerea fericirii și înfăptuirea „binelui tuturor în comun” („adeverirea cum că prin împlinirea acestora” în scopul înfăptuirii binelui pentru sine și pentru ceilalți semenii); surprinderea, e adevărat că el a făcut-o în treacăt, a relației dintre egoism și altruism, ca fundal al realizării fericirii; faptul că voința este subordonată rațiunii, toate, în sensul în care, precizează el, „Cel ce cunoaște natura și adevăratul preț al omului, puterile și neputerile lui, cugetele cele dumnezeiești cu dânsul, datorințele către sine însuși, către stăpânirile sale și către soțietatea omenească; cel ce știe într-adevăr, ce e bine, frumos, drept și cu cădînță a ști omul; cel ce e încredințat, cum că mintea și înțeleagerea stăpânește preste aplecările și poftele noastre și cum că voința omului e silită a asculta de minte, acela se numește om iscusit, luminat și înțelept; acela cu adevărat are fundamentul bunei-norociri însuși în sine.”¹⁰³.

Damaschin Bojincă adastă, pe îndelete asupra rolului pe care îl are instruirea (învățarea ca „luminarea minții”), ca urmare a însușirii științei și culturii, ca cea dintâi cauză și fundament de căpetenie a fericirii („bunei-norociri omenești cei adevărate”). Căci iată ce urmări vede el că are „fructurile culturii sau a iluminării”¹⁰⁴:

– „cultura înbunătățește, înfrumusețează și mărește sufletul omului”, îi sporește capacitatea de înțelegere și îi ascute puterea de a raționa;

– „științele”, ale căror date și informații se stochează și păstrează prin „ținerea de minte”, sunt aduse „spre folosul omului” prin mijlocirea instruirii (învățării) cauzând virtutea, moralitatea și buna organizare a situațiilor de viață, care toate împreună condiționează realizarea fericirii;

– Cultura îi eliberează pe oameni de „frica sclaviei (robiei)”, de angoasă și dezamăgire („credința deșartă”), de superstiții și misticism („descântături, fărâncături și mincinoase vrăjitorii”), revărsând „în fieștecările libertatea minții, tăcere și bucurie”. Așadar, în opinia lui, cu ajutorul culturii se pot descoperi și eradică din viața oamenilor „multe rătăcirii și amăgituri”, observând că acolo „unde înflorește odată cultura, acolo pere superstiția; așijderea descântăturile, fărâncăturile și mincinoasele vrăjitorii se sting”;

– Cultura ajută, de asemenea, la formarea atitudinii estetice de prețuire, receptare și de desfătare față de „frumusețile și bunătățile cu care e înavuțit pământul nostru”;

– Cultura face mai accesibilă oamenilor credința creștină în Dumnezeu, Bojincă fiind încredințat că învățătura religioasă devine mai plăcută și mai lesne de asimilat în cazul oamenilor cultivați, decât atunci când „se desvâlește celor nepricepuți, sălbatici și lipsiți de toată socotința”¹⁰⁵.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem* (vezi în amănunt).

¹⁰⁵ *Ibidem*.

Prin această enumerare a funcțiilor culturii, D. Bojincă concretizează aspecte ale rolului benefic pe care ea îl are pentru om în acțiunea de dobândire a fericirii sale. Căci cel cultivat, prin cultură își sporește cunoștințele și ca o consecință a acestui fapt își precizează statutul social și moral „în comunitate și societate”. Omul se împlinește în ceea ce privește „starea și chemarea” lui în comunitate și societate dacă „istea și iscusința” amplificate prin cultură îl fac capabil să se poarte cu „înțelepciune și socotință”. Rezultatele binefăcătoare ale culturii ies în evidență cu multă ușurință și claritate „la nația aceea, carea e din întreg luminată, sau cultivată”¹⁰⁶. În astfel de națiuni, conduita și comportamentul sunt conforme cu regulile și principiile morale admise ca bune, în sensul că: oamenii sunt mai prietenoși, mai altruști, mai deschiși către semenii („mai voitori de bine unul altuia, mai voioși spre servire și mai bucuroși de a ajuta pe aproapele”). Aici, Bojincă face dovada aplecării sale către valorile fundamentale general-valabile ale omenirii: binele, frumosul, libertatea. Un comportament sub auspiciile acestor valori trebuie manifestat și dovedit statornic, atât în viața privată („în viața cea casnică”), cât și, mai ales, în cea de obște, publică („în cea de societate sau de comun”). În națiunile cultivate și viața politică este exemplară, cetățenii respectând legile și îndatoririle către stăpânire, lasă de o parte interesul egoist în propriul folos, mândria și trufia și caută să se îndeletnicească „prin puterea minții” sau prin „vârțuțile trupului său” cu acele activități care să sporească avuția societății („de a mișca, a rădica și a lăți bunul de comun”¹⁰⁷). Și implicit fericirea tuturor. Se desprinde lesne ideea că pentru Bojincă criteriul moralității este contribuția adusă de fiecare la înflorirea și fericirea comunității.

Dar „folosul și prețul culturii” sunt văzute de Damaschin Bojincă și *per a contrario*, adică prin prisma absenței culturii din viața omului, ceea ce ar conduce, asertază el, la dominarea ignoranței cu „înfricoșatele urmări ale neștiinței și ale sălbăticiiei”. „Din neștiință și din sălbăticie se nasc următoarele răutăți, adică: neunirea, nepăciuirea și gâlceava întră frați, întră amici și întră vecini, poftirea de răul altuia, nerânduiala, ura și nebăgarea de seamă a bunului de comun, trufia și mai pe urmă perirea”¹⁰⁸. Atât cultura și civilizația, cât și moralitatea subsecventă lor se formează, arată Bojincă, prin educație („se introduce prin creștere”¹⁰⁹). Fiecare om se naște cu o serie de aptitudini („Omul când se naște pe lume, aduce cu sine vârtute trupească și sufletească, precum și istăție, prin care poate pași cătră deplinire”¹¹⁰), care trebuie valorificate de către societate astfel încât el să-și realizeze chemarea. Experiența socială este aceea care îi dă „omului ajutoriu, ca să

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 676.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ „Prin acest cuvânt creștere, precizează D. Bojincă, se înțelege și învățătura, adică predarea ideilor, a științelor și a volniciei” în familie („buna creștere dată de părinți”) și în instituțiile sociale formatoare (școală) (*ibidem*, p. 677).

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 676.

desvălească puterile cele firești, care se află într'ânsul și ca să fie el acela ce poate fi după datina firei, și cheamă într'o înțelegere lată: a-l cultivi, adică a-l lumina sau a-l crește pre el¹¹¹. Pe scurt, scopul final al educației consistă în dezvoltarea acestor aptitudini și înzestrări de la natură în așa fel încât să rezulte un om cult și moral. „Așa dară fundamentul cel de căpetenie a creșterii este, a desvâli toate puterile trupești și sufletești ale omului și așa a le cultivi, ca prin acea desvâlire și cultură, să se poată cât de bine ajunge scopul cel de pe urmă al omului și moralitatea lui¹¹². Până să ajungă la acest scop final („la pârga deplinirei”), fiecare om ca și fiecare națiune rămân, subliniază Bojincă, în starea de sălbăticie și ignoranță, pentru că nu și-au „desvâlit” și „deplinit” „puterile firești” – trupești și sufletești. „Deplinirea” (dezvoltarea) puterilor trupești vizează sănătatea, forța fizică, munca, în timp ce a celor sufletești are în vedere „imaghinația (vis imaginandi), mintea, înțelegerea; puterea prin care judecăm ceva, înțelepciunea, istăția, cugetarea cea aspră, plecarea spre facerea de bine și spre a urî ce e rău; și puterea sau facultatea de a simți ce e bine, formos și de cinste¹¹³. Ca să nu lase loc niciunui echivoc în înțelegerea deplinei dezvoltări a ceea ce el numește putere sufletescă (suflet), D. Bojincă rezumă și precizează: „Deci fiind noi întrebați de cineva, ce este deplinirea sufletului? Îi putem îndată răspunde, cum că deplinirea sufletului se cuprinde într'o potrivită cultură, adică în luminarea tuturor puterilor acestora spre libera faptă a înțelepciunii, fiind pururi proptită de încurgerea moralității cei curate¹¹⁴. Este vorba, așadar, de dezvoltarea fizică și spirituală a omului în procesul de asimilare a culturii în cadrul educației. „Numai cultura e cu adevărat una mijlocire, una cale, unul temei, prin care se poate căpăta buna-norocire și prin care poate spori mergerea înainte în luminarea și înălțarea neamului din întuneric¹¹⁵, nu numai a insului.

Plin de speranță, Damaschin Bojincă susținea cu tărie că și Nația Românească trebuie să ajungă cât de curând la „aceste bunătăți, cu care toate neamurile luminate se îndulcesc...”. Pentru aceasta trebuie „din toate puterile spre cultură a ne apleca și toate mijlocirile, fie ori cât de supărătoare și de grele, fără sfială, a le înbrățișa¹¹⁶. Un rol de seamă îl au „naționaliștii adevărați”, constituiți din „intelligenția” Patriei, din elitele care, lăsând de o parte interesul personal spre folosul neamului, fac totul pentru ridicarea culturii naționale și „rădicarea din întuneric a Nației Românești”. De aici și îndemnul-manifest al lui Bojincă că: „Acum e timpul cel mai cuviincios, acum, când se lucră pentru binele de comun, e mai de lipsă, ca noi toți fii Nației Românești să ne adunăm, nu în persoană, ci cu cugetul și cu sufletul la un loc, să ne svătuim frățește și fără de nicio fățarnicie despre noi înșine, despre binele, cinstea și despre norocirea nației noastre; și așa svătuindu-ne, să aducem

¹¹¹ *Ibidem*, p. 677.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

cugetele noastre într-o unire. Adevărat grăiaște zicătura veache: *prin unire cresc lucrurile cele mici; iar prin neunire și cele mai mari pier și se fac nemica*¹¹⁷.

Las de-o parte lucrările cu titlul explicit formulat trimitând spre problemele de morală¹¹⁸ și zăbovesc asupra altora care nu au în titlu termeni aparținând moralei. Ca, de pildă, *Floarea darurilor*¹¹⁹, în a cărei Predoslovie *Cătră pravoslavnicii cetitori* Ierei Ioann Stefanovici, Paroh al bisericii din Bolgarseg(hiul) Brașovului arată că „fiește care cap din aceste 35 de capete (capitole – n.n. – C.S.) întrânsa aflătoare, are învățătura mai întâi moralicescă, al doilea filosoficescă, și al treilea istoricescă... în fiește care cap osebite folosuri și tămăduiri ale patimilor se află, numai cel ce citește să fie cu luare aminte, și să urmeze învățaturii și sfătuirii întru dânsa cu îndestulare așezate...”¹²⁰. Prefațatorul insistă pe direcția acreditării ideii că învățăturile din această carte pot constitui pilde de urmat, „și să împlinim cu fapta învățătura întrânsa cuprinzătoare”, pentru că aplicându-le în „toată viața noastră... facem a purure acel feliu de fapte care sânt spre cinste, lauda și folosul nostru și următorilor noștri”¹²¹. Asemănător stau lucrurile și în *Înainte Cuvântare* la cartea *Fabule*, a lui *Dimitrie Țichindeal* (cel pe care Eminescu îl numea, în poezia *Epigonii*, „*Chichindeal gură de aur*”, probabil pentru harul înțelepciunii pe care o răspândea într-o frumoasă limbă românească) unde autorul ține să precizeze că „Fabula iaste ce mai dintru întâiu mlădiță naștere sau familie, a pătrunzătoarei minți omenești. Cu aciasta mari oameni, ca să facă fiește căruia simțitoare înnaltele, prețuitele și de consum folositoarele științe, s-au ajutorat”¹²². Ba, mai mult, căci în ceea ce privește morala, el subliniază că „Toate noroadele pe trupul acesta

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 678.

¹¹⁸ *Moralnice sentenții*, traducere de I. Teodorovici-Nica (1813, Buda); *Înțelepte învățături... pentru îndreptarea năravurilor* de Ioan Tincovici (1815, Buda) în a cărei *Prefață* găsim menționate „regule îndreptătoare de năravuri pentru iubita tinerime”; Naum Râmnicianu, *Îndreptări moralești tinerilor* (1815); *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*, traducere de Moise Fulea (1819, Sibiu); *Învățătură theologhiciască despre năravurile și datoriile oamenilor creștini*. Partea I–III (1820, Sibiu) în *Prefața* căreia se fac câteva specificații: cartea este structurată în trei părți, prezentate în înlanțuirea lor logică – în prima, sunt tratate aspectele moralei în general („cunoștințe și temeuri să vor spune despre Moralul preste tot... și despre statul omului moralicesc”), în a doua „să va tâlcui Moralul creștinesc, ca „mai pre urmă întru a treia parte să vor arăta mijlocirile creștinești spre vârtute” (cod (poziția 1075), p.332). Remarcăm grija celui care a întocmit această carte de a nu intra direct și abrupt în problematica moralei creștine, ci cu o pregătire prealabilă dobândită prin abordarea problematicii morale în general. Cum se spune în *Prefață*: „Însă mai nainte de a te duce în marele câmp al învățaturii creștinești despre năravuri, care cu un cuvânt se chiamă Moral, ceva cunoștințe și temeuri se vor spune despre Moral preste tot...”. După „...aceste gătiri și temeuri a moralului preste tot” urmează „moralul creștinesc deoseb.” (*ibidem*).

¹¹⁹ A se vedea pe larg, Constantin Stroe, *Moralism laic raționalist în Floarea darurilor – carte de înțelepciune populară în cultura română*, în „Cercetări filosofico-psiologice”, anul VII, nr. 1, ianuarie–iunie, 2015.

¹²⁰ *Floarea darurilor*, Brașov, 1807, cod (poziția) 718, p. 499. Această carte se mai tipărește și în anul următor 1808, tot la Brașov, de același preot paroh, dar la o altă tipografie.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² D. Țichindeal, *Fabule*, Buda, 1814, *Înainte cuvântare*, cod (poziția) 859, p. 110.

pământesc au ținut, și până în zioa de astăzi în mare prețuire bunele moralicești învățături prin Fabule, le țin”¹²³. Având în vedere tocmai această funcție a fabulei de cristalizare și depozitare a înțelepciunii în „moralicesca filosofie”, „...învățătura, care în moralul fabulelor se află, de mare folos, prețuire și lățire, cuprinzând în sine toată moralicesca filosofie, înnaltele reguli și îndreptări politicești, iaste”¹²⁴. Pentru acest beneficiu, odraslelor românești le trebuie date „spre cetire așa feliu de cărți, aceste învățături morale”. „...prin aceasta și gândurile cele tinere, singure de sine, puțintel câte puțintel a se descurca, desvâli, lumina, lăți și întinde iute toate cele ce vor auzi și ceti, și întru toate minciuna de adevăr a o cunoaște, și despre toate înțelepțește și sănătos a gândi și a judeca, obicinuum”¹²⁵.

În afara cărților – fie ele traduceri, compilații sau cât de cât originale – care vehiculau idei ce se constituiau ca învățăminte pentru toate situațiile de viață și în special pentru cea morală, în această perioadă au mai apărut și altele care aveau menirea de a prezenta metodele și tehnicile de învățare a conținutului celor dintâi.

Naum Petrovici, preceptor, traducătorul lucrării lui Villaume, *Pedagogia și Methodica* în prefața, *Cătră Cetitoriu* invocă un personaj, „Moșul Dosithej [Dositej Obradovič, iluminist sârb, din care a tradus mult Dimitrie Țichindeal – n.n. – C.S.], al căruia nume neuitat va rămânea, zice într’un loc: «ce folos am eu că m’au învățat tatăl meu ca să nu înșel pre nimeni, dacă nu m’au învățat, ca pre mine nimeni să nu mă poată înșela». Așa dară nu e destul aceia, numai să crești pruncul, ci trebuie să-l și înveți și atunci va fi pe deplin crescut. Apoi aceasta ne învață *Methodica*”¹²⁶, precizează el. Mai mult, chiar motto-ul traducătorului o recomandă ca pe o scriere de profil: „Omul numai prin creștere va fi om” (vezi nota de subsol 109). Naum Petrovici, în prefața de care aminteam, pleacă de la faptul că popoarele din jur – Nemții, Ungurii, Sârbii – acordă mare atenție cărții și lecturii, în vreme ce Nația Românească nu prea se îndeamnă la o astfel de îndeletnicire. Cauza unei astfel de situații el o vede „în ne iubirea de cetire, adecă ceia cetesc bărbătește la cărți, pentru ca să se luminează, iar ceștia încă nu s-au luat rostul cătră cetire și pentru aceia sânt cam răci la cumpărarea cărților”¹²⁷. El îl invită pe cititor să se pronunțe cu privire la faptul dacă „Oare este aceasta carte... spre vre un folos sau roadă de prisosit...”. De asemenea, îi explică cui și de ce i se adresează cartea tradusă de el: învățători, parohi, catiheți. Și pentru a fi convingător recurge la o prezentare pe scurt a „Ce iaste Pedagoghia? Ce iaste Methodica?, cu atât mai mult cu cât subliniază el „Această învățătură, adică Pedagoghia în vremurile cele vechi, ba până la anul 1812, noao (nouă) necunoscută ne-au fost”¹²⁸. Același lucru se

¹²³ *Ibidem*, p. 109.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 110.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Villaume, *Pedagogia și Methodica*, traducere de Naum Petrovici, Buda, 1818, cod (poziția 993), p. 250.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 249.

¹²⁸ *Ibidem*.

poate spune și despre Methodică. Or, acum nevoia de acestea este pentru toți: și pentru Tată și pentru Mamă (la educarea în familie, de către părinți), iar mai vârtos pentru învățători (pentru educarea în școală).

Cu doi ani înainte în 1816, apăruse la Buda, în tipografia Universității ungherești, o lucrare-compendiu, *Regulile scolastice*, care se circumscrie aceleiași arii metodico-pedagogice. În *Cuvânt înainte* se arată menirea și structura (modul de întocmire) acesteia: „Regulele aceste, care sânt orânduite și așezate pentru ținere și procopsela șolarilor celor românești, pentru aceia s-au făcut așa prescurt, ca pruncii, cu cât mai lesne și mai curând le vor învăța, cu atâta mai cu statornicie să le poată ține aminte. Iar în patru părți sau capete, pentru aceia s-au împărțit, ca dascălii îndată la începutul șoarelor întru atâtea săptămâni să se sârguiască a deprinde prunci întru iale. Drep aceia a dascălilor datorință va fi, precum măduha și înțelesul regulilor a-l tâlcui pruncilor, așa a pune întrebări deîndemână; numai cu întrebările pre școlarii să nu-i îngreueză, să le învețe din cuvânt în cuvânt, sau derostul. Ca dascălilor mai ușor să le vină, întrebările se vor pune dedesuptul regulilor, ca și în limba serbescă”¹²⁹.

Tot în seria lucrărilor de Pedagogie și Metodică se înscrie și *Manuductor pentru învățătorii scholasticești*. În *Prefație* se vorbește despre „...lipsa cunoștinței a pedagoghiei și a methodiciei, precum și a dreptei gândiri, ne iscusința în aceia, ce cultivirea omului se atinge, ne întemeierea în științe, cu care învățătorii în diregătorie sa intră...”¹³⁰. Într-o astfel de stare de lipsă „systematicească și formală îndreptare în Pedagoghie și Methodică”, se confesează autorul anonim (după N. Istrati n-ar fi exclus să fie Naum Petrovici), „m-am îndemnat pre mine a face o culegere din cărți pedagoghicești... eu aici m-am folosit și întrebuintat cărțile a vestitului crescătoriu de prunci Nimaer¹³¹, care pretutindeni sânt cunoscute, numai încă în mâinile învățătorilor noștri n’au venit...”¹³². Însușind și aplicând instrumentele pedagogiei și metodicii unei culturi înalte, „învățătorii cultiviți” creează posibilitatea și chiar garanția „creșterei nației noastre” („Tot învățătorului nou... precum și învățătorii bătrâni, deși sânt în diregătorie și pâne, căroră aceasta le lipsește – inițierea în Pedagogie și Metodică – n.n. – C.S. –, sânt îndatorați a-și căuta ocașie cele trebuincioase învățături a și le câștiga. Aceasta fără de nici o îndoială mare în curgere va avea în îndreptarea creșterii nației noastre”¹³³). Pentru că, se subliniază în *Manuductor*, „Noi simțim, că o cultură mai înaltă iaste condiția a bonei stărei noastre ceii cetățenești, și totuși puțini se află în națiune bărbați carii ar potea aceia mai înaltă cultură a o ajutura”¹³⁴.

¹²⁹ *Regulele scolastice*, Buda, 1816, cod (poziția) 919, *Cuvânt înainte*, p. 156.

¹³⁰ *Manuductor pentru învățătorii scholasticești*, Buda, 1818, cod (poziția) 982, *Prefație*, p. 223.

¹³¹ H. Niemeyer, *Uberoffentlichen Schulen und Erziehungsanstalten*, Halle, 1799.

¹³² *Manuductor pentru învățătorii scholasticești*, p. 224.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*.

Concluzionând și rezumând ideile-forță prezente în *Prefețele* multora din lucrările avute în vedere (fie traduceri, fie compilații, fie originale), constatăm că acestea exprimă în principal variate teze ale iluminismului apusean; cea care, de departe se află în top, fiind comună tuturor cărturarilor din cele trei țări române, este aceea care se referă la „luminarea nației” prin *învățătură*, mai ales prin *învățătura morală* cerută de spiritul militant social și național, căreia i s-a propus un rol precumpănitor în renovarea societății. De aceea, după cum s-a putut vedea în *Prefețele* multora din autorii menționați, aceștia au cultivat meditația pe teme de educație morală ca pe o problemă de stringentă actualitate pentru vremea lor¹³⁵, pentru că *învățătura* (instruirea științifică + educația morală) cerea să fie centrată pe formarea unor generații de oameni competenți și de caracter (buni familisti, buni gospodari, buni cetățeni, buni patrioți-naționaliști etc.). În acest scop, aproape toți cărturarii și învățații români ai perioadei își îndreaptă privirea și speranța spre imaginea unei „Europe luminate”, al cărui chip ilustrează o lume în care știința a făcut progrese hotărâtoare, acestea antrenând o mai echitabilă așezare a societății și, ceea ce este determinant, au deschis accesul spre „bunăstarea obștii” și „fericirea tuturor” – *scopos*-ul „renașterii patriei”.

Nota autorului: Sursele bibliografice și trimiterile de la subsol provin din consultarea *site*-ului *Bibliografia românească veche – BRV* – vol. III (1809–1830): www.biblicad.ro/bnr/brvcarti.php?vidt=3&&cod... Aici fiecare carte poate fi identificată după anul apariției, titlu, limbă, autor, locul tipăririi. Codul este dat de poziția la care este înscris documentul (repectiv, cartea) în catalogul cărților publicate începând cu anul 1508.

¹³⁵ De pildă, inventatorul stiloului („condeiul portăreț fără sfârșit...”), Petrache Poenaru, referitor la educație statua pentru acea perioadă că „este prima mare nevoie a unui popor” (vezi George Potra, *Petrache Poenaru*, București, Editura Științifică, 1963, p. 89).